

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazma hüququnda

Türkanə Rasim qızı Binyətzadə

Entoni Börçesin “Mexaniki Portağal” əsərində distopik satira

060201 –Filologiya-Ədəbiyyatşünaslıq (İngilis Ədəbiyyatı)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

D İ S S E R T A S İ Y A

Elmi rəhbər: _____

Fil. F. D. Dos. P.G.Əliyeva

BAKI – 2022

Mündəricat

GİRİŞ.....	3
 I FƏSİL ƏDƏBİYYATDA DİSTOPIYA JANRININ ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ	
1.1 Distopiya janrının yaranma səbəbləri və tarixi.....	10
1.2 Distopiya janrında yazılmış əsərlərin dünya ədəbiyyatında yeri.....	24
 II FƏSİL ENTONİ BÖRCESİN “MEXANİKİ PORTAĞAL” ƏSƏRİNDƏ DİSTOPIK SATİRA	
2.1. Entoni Börcesin ədəbi irsi.....	39
2.2. “Mexaniki Portağal” əsərində distopik dünya.....	51
 NƏTİCƏ	 65
 İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATIN SİYAHISI	 68

Giriş

İşin aktuallığı. XX əsrdə dünyada baş vermiş hadisələr distopiya janrını daha da aktual etmiş və çoxlu sayda yazıçıların bu janra müraciət etməsinə səbəb olmuşdur. Distopiya janrının dövrümüzdə geniş yayılmasının əsas səbəbləri cəmiyyətdə olan bərabərsizliklər, zorakılıq, insanların fikir azadlıqlarının və müstəqilliklərinin məhdudlaşdırılmasını təsvir etmək istəyindən qaynaqlanırdı. İkinci dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə distopiya daha da dərinlən araşdırılmış və ədəbi tənqidçilər tərəfindən diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Distopik janrda yazılmış əsərlərə baxdıqda cəmiyyətdə vətəndaşların tam nəzarət altında saxlanılmasını, onların müstəqilliklərinin məhdudlaşdırılmasını, onların acınacaqlı vəziyyətdə yaşamasını görə bilərik. Distopik romanlar öz fərqlilikləri ilə daim seçilir. Baş qəhrəmanlar tez-tez mühitdən qaçmağa çalışır. Distopiya janrının formalaşması əsasında məhz cəmiyyəti idarədən qurumlardakı çatışmazlıqları üzə çıxarmaq və insanları düzgün istiqamətləndirmə istəyi dururdu. Əksər distopiyalar plüralizm və cəmiyyətdə fərdiliyin məhvi ideyalarını dəstəkləyən totalitarizm və kapitalizmi təsvir edir. İctimai həyatın bütün sahələrində ciddi dövlət nəzarəti, vətəndaşların konkret qanunlara tabe olması, kütləvi repressiyalar, kütləvi informasiya vasitələrinin dövlətin məqsəd və vəzifələrinə xidmət etməsi totalitar rejimin əsas xüsusiyyətlərindəndir. Totalitar rejim siyasi, iqtisadi və cəmiyyətin mədəni həyatına təsir göstərir. Distopik romanlarda hökumətin nəzarəti, texnoloji nəzarət, fərdiliyin itirilməsi kimi mövzulara geniş yer verilir. Fərdilik distopik cəmiyyətə təhlükə sayılırdı. Distopik janrda hekayələr əsasən gələcəkdə baş verir. Distopik hökumət insanlığa münasibətinə görə ədalətsiz və qeyri-kamildir. Distopik dövlətdə fərdlər üçün ən yaxşısını seçmək və qərar vermək hüququ dövlətin öhdəsinə verilir. Distopik janrda yazılmış romanların ortaq xüsusiyyətləri cəmiyyəti baş verə biləcək təhlükələrdən xəbərdar etməkdir. Əksər distopik əsərlərdə zalım, qəddar cəmiyyətin hökm sürdüyü bir dünya təqdim edilir.

XX əsr dünyada baş verən hadisələr, sosial-iqtisadi dəyişikliklər distopiya janrını daha da aktuallaşdırmış və bir çox yazıçıların bu janrda yazmasına səbəb olmuşdur. Yevgeni Zamyatinin “Biz” (1920), Oldes Hakslinin “Cəsur Yeni Dünya” (1932), Corc Oruellinin “1984” (1949), “Heyvanistan”, Red Bredberin “Farenbeyt 451”. Bu romanlar distopiya janrının ilk romanlarından hesab olunur. Bu cür əsərlər sırasına Marqaret Etvudun “Qulluqçunun hekayəsi”, Juze Saramaqonun “Korluq”, İşıquronun “Məni heç vaxt buraxma”, Luis O’Neilin “Qüsursuzlar”, Kurt Vonnequtun “Mexaniki Piano”, “Pişik Beşiyi”, İsaak Azimovun “Mən, Robot”, Suzanne Kolinsin “Aclıq oyunları” daxildir. İngilis ədəbiyyatının nümayəndələrindən biri olan Entoni Börçes də, bu yazıçılardan biridir. Entoni Börçesin 1961-ci ildə yazdığı “Mexaniki Portağal” romanı distopiya janrında yazılmışdır. Entoni Börçes distopik janrda yazılmış romanında cəmiyyətin və dövlətin bütün çatışmazlıqlarını ədəbi dildə ifadə edə bilmişdir.

1917-ci ildə İngiltərənin Mançestr şəhərində anadan olmuş Entoni Börçes ingilis ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biridir. Görkəmli ingilis yazıçısı Entoni Börçes kütləvi ədəbiyyatın texnikalarından, forma sahəsində təcrübələrindən məharətlə istifadə etmişdir. Börçesin yaradıcılıq marağı genişdir və yazıçı, şair, bəstəkar, ssenari müəllifi kimi məşhurluq qazanmışdır. Entoni Börçes yazıçı kimi istər oxucular, istərsə də tənqidçilər üçün mükəmməl nümunələr yaratmışdır. Bir sözlə Entoni Börçes müxtəlif dövrlər üçün aktual olan ədəbi örnəklər yaratmışdır. Entoni Börçesin əsərləri yazıldığı dövrdən böyük oxucu kütləsi qazanmış və daim tənqidçilərin diqqət mərkəzində olmuşdur.

İngilis ədəbiyyatının inkişafına Börçesin töhfəsi əhəmiyyətli və danılmazdır. Otuzdan çox roman yazıçının qələminə məxsusdur və əsərlərinin mövzu və problemləri müxtəlifdir. Fərd və cəmiyyət münasibətləri, müxtəlif mədəniyyət tiplərinin birgə yaşaması, insan münasibətləri, yaradıcı şəxsiyyətin problemləri, dini münasibətlər-yazıçının marağı dairəsinə aiddir. Entoni Börçesin distopik romanları adları çəkilən

mövzu və problemlərin müəyyən kəsişmə nöqtəsinə çevrilir, fəaliyyətinin bütün mərhələlərində ona müraciət edir.

Yazıçının yaradıcılığına Ceyms Coysun əsərləri və katolik dini əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. Börçes Ceyms Coysun həyat və yaradıcılığına çoxlu məqalələr və bir neçə monoqrafiya həsr etmişdir. Börçes həmçinin Corc Oruelin “1984” romanından ilhamlanaraq “1985” romanını yazmışdır və romanda Entoni Börçesin totalitarizmə baxışı Corc Oruelin baxışından fərqlənir.

1959-cu ildə Entonidə əməliyyat edilməsi mümkün olmayan beyin şişi tapılır. İlk həyat yoldaşı Linni təmin etməkdə qərarlı olan Börçes 12 ayda beş roman yazır və diaqnozun yanlış olduğu sübuta yetirilir. Halbuki o, indi tanınmış yazıçı idi. O, 50-dən çox roman və kitab yazıb. Entoni bu diaqnozdan 34 il sonra vəfat edir.

Börçes rus, alman, ispan, italyan, yapon, uels, doğma ingiliscə danışa bilirdi və bu biliklər nəticəsində Entoni Börçes “Mexaniki Portağal” əsərində romanlarının istifadə etdiyi süni “Nadsat” dilini tərtib etmişdir. Nadsat dilindən istifadə romanda Soyuq Mühəribə dövründə hökm sürən qarşılıqlı anlaşılmazlığı göstərir.

Yazıçının “Mexaniki Portağal” (A Clockwork Orange) romanı ona dünya şöhrəti gətirmiş, əsərinin süjet xəttinə istinad edilərək Stenli Kubrik tərəfindən eyniadlı Mexaniki Portağal filmi çəkilmişdir.

Entoni Börçes “Mexaniki Portağal” əsərində gələcək həyatı təsvir edir, lakin distopik elementləri bugünkü dünyada tapmaq olar. Əsərdəki cəmiyyət bugünkü dünyanın əks sədalarına malikdir, zorakılıq ehtiva edir və bu, oxucuya distopik meyilləri müəyyən etməyə kömək edir. Roman totalitar hökumətə futuristik baxışı ortaya qoyur. Əsərdə dövlətin vətəndaşlar üzərində təzyiqi və onların arasında fərdiliyi məhv etmək istəyi müvcuddur. Gəncliyin təlatümlü inkişaf dövrünə toxunan bu kitabda ictimai quruluş sərt tənqid edilib. “Mexaniki Portağal” yalnız sistemə qarşı qəzəbləri, eyni zamanda hökumət tərəfindən qoyulmuş ideologiyaya yönəlmiş ictimai tənqiddir.

Roman modernizmdən sonrakı dövrdə yazılmış və utopiyanın tam əksidir. Romanda eyni zamanda yaxın gələcəkdə distopik İngiltərədə yetkinlik yaşına çatmayan gənclərin törətdiyi cinayətləri və digər sosial, iqtisadi və siyasi mövzuları şərh etmək üçün zorakı təsvirlərdən istifadə edilir. Roman boyu sorğu-sualdan çoxlu sayda istifadə olunur. Bir cəmiyyət tərəfindən qəbul edilən üzv olmaq üçün totalitar sistemin qaydalarına tabe olmalı, yoxsa öz dəyərlərinə uyğun hərəkət etməli? Aleks və dostları öz istəklərinə, arzularına, tələbatlarına uyğun hərəkət edir.

“Mexaniki Portaqal” romanı xəyali bir məkanda və zamanda qurulmasına baxmayaraq çağdaş dəyərləri və ideoloji baxımdan formalaşmayan əxlaqi satirikləşdirir. Romanda Aleks öz hərəkətlərinə düşünməyən və ətrafına vurduğu zərəri anlamayan bir qəhrəmandır. Aleks Ludoviko üsulu ilə sağaltmağa çalışırlar, lakin bu zaman Aleks öz azad iradəsini itirir. Aleksin öz təbii impulsları ürək bulanma ilə əvəzlənir. Aleks hətta bu vəziyyətdə intihara belə cəhd etmək qərarına gəlir.

Aleks və onun yeniyetmələrdən ibarət dəstəsi romanın birinci hissəsində əsas distopiya elementi olan ultra zorakılığın mənbəyidir. Romanda yalnız ultra zorakılığın gündəlik həyata daxil edilməsi deyil, eyni zamanda Aleksin öz hərəkətlərini qanuniləşdirməsi və onlardan həzz alması daha qorxulu bir mənzərə yaradır. Aleksin valideynləri ilə münasibətlərinin həmişə səthi olması və qurduğu münasibətlərdən daha çox şəxsi maraqları üçün istifadə etməsi xüsusilə diqqət çəkir. Yəni Aleksin ailəsi də daxil olmaqla heç kimə güvənmədiyi, ailəsinin ondan qorxdığı görünür. Bu, ailə dəstəyinin olmamasının göstəricisidir.

Börcesin öz romanı haqqındakı fikirləri: “Bütün heyvanların ən ağıllısı, yaxşılığın nə demək olduğunu bilən insanlara sisteməlik təzyiqlik tətbiq edərək onları mexaniki işləyən bir mühərrikə çevirənlərə qılınc kimi iti qələmimlə hücumə keçməkdən başqa heçnə etməirəm”

Romanda Aleks azadlığı ilə seçdiyi pisliyi məcburi yaxşılıqdan üstün tutur və bu romanın əsas ideyasına çevrilir. Qanun- intizamın romanda yaxşı bir insan yara biləcəyi daim sorğulanır.

Entoni Börcesin “Mexaniki Portağal” romanı 2005-ci ildə “Time” jurnalında 1923-cü ildən bəri yazılmış ən yaxşı yüz İngilis romanı siyahısına daxil olmuşdur.

Azərbaycan ədəbiyyatı dünya ədəbiyyatına inteqrasiya edir. Bu baxımdan dünya ədəbiyyatında baş verən hadisələri izləmək, aparıcı yazıçıların əsərləri ilə tanış olmaq çox vacibdir. Entoni Börces haqqında Azərbaycan ədəbiyyatında kifayət qədər tədqiqat aparılmadığından, dissertasiya işinin tədqiqatçılar üçün yararlı olacağını nəzərə alaraq mövzu aktual hesab edilə bilər.

Tədqiqatın obyektı. Dissertasiya işinin əsas obyektinə XX əsrdə ingilis ədəbiyyatı, Entoni Börcesin yaradıcılığı və distopiya janrında yazılmış bədii nümunələr daxildir.

Tədqiqatın predmeti. Dissertasiya işinin predmenti Entoni börcesin “Mexaniki Po Portağal” romanı və romanın janr xüsusiyyətləridir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi Entoni Börcesin “Mexaniki Portağal” romanında distopiya janrının xarakterik xüsusiyyətlərini tədqiq etməkdir. Dissertasiya işinin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- Bədii ədəbiyyatda distopiya janrının inkisafını nəzərdən keçirmək
- Distopiya janrının əsas xarakterik xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirmək
- Dünya ədəbiyyatında distopiya janrında yazılmış ən məşhur əsərləri nəzərdən keçirmək
- Entoni Börcesin yaradıcılığının əsas prinsiplərini və xüsusiyyətlərini tədqiq etmək
- “Mexaniki Portağal” romanının süjetini, quruluşunu, baş qəhrəmanlarının və əsas mövzularını tədqiq etmək
- Entoni Börcesin “Mexaniki Portağal” romanında distopiya janrının əsas cəhətlərini üzə çıxartmaq və tədqiq etməkdir.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bu dissertasiya işi distopiya janrına həsr olunmuş tədqiqatlara və eyni zamanda Entoni Börçesin yaradıcılığına, xüsusilə də “Mexaniki Portağal” romanı ilə bağlı tədqiqatlara töhvə verə bilər.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin praktiki əhəmiyyəti bundan ibarətdir ki, bu tədqiqat Entoni Börçesin yaradıcılığına həsr edilmiş seminarlarda, tədbirlərdə işlənə bilər. Eyni zamanda bədii ədəbiyyatda distopiya janrına həsr edilmiş seminarlarda istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Entoni Börçesin yaradıcılığına bu vaxta qədər kifayət qədər müraciət edilməyib. Entoni Börçesin “Mexaniki Portağal” romanı ilk dəfə əhatəli bir şəkildə bizim magistr dissertasiyasında tədqiqata cəlb edilir. Magistr dissertasiyasında Entoni Börçesin yaradıcılığı nəzərdən keçirilir və yazıcının “Mexaniki Portağal” romanı, xüsusilə distopiya janrı araşdırılır.

Dissertasiya işinin aprobasiyası. “Entoni Börçesin “Mexaniki Portağal” əsərində distopik satıra” adlı magistr dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universiteti Magistratura fakültəsinin “Xarici ölkələr ədəbiyyatı” kafedrasında hazırlanmışdır. Dissertasiya ilə əlaqəli bir məqalə çap edilmişdir. Entoni Börçesin “Mexaniki Portağal” əsərində distopik konsepsiyalar adlı məqalə çap edilmişdir.

Dissertasiya işinin strukturu. Dissertasiya mündəricat, giriş, iki fəsil, hər fəsil iki yarım fəsildən, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın birinci fəslinin birinci yarım fəslində ilk növbədə distopiya haqqında ümumi məlumat və distopiyanın əsas xüsusiyyətləri verilmişdir. Birinci fəslin ikinci yarım fəslində distopik janrdakı yazılmış əsərlərə, ikinci fəsil Entoni Börçesin yaradıcılığı və “Mexaniki Portağal” əsərindəki distopik elementlərə həsr olunmuşdur.

Tədqiqat işinin nəzəri metodoloji bazası. Dissertasiya işində tədqiqat materialının xarakterinə və araşdırmanın məqsəd və vəzifələrinə müvafiq olaraq müqayisəli, təsviri,

qarşılaşdırma, qarşılaşdırma-tutuşdurma metodlarından və həmçinin komponentlərin təhlili üsulundan istifadə olunmuşdur.

I FƏSİL

ƏDƏBİYYATDA DİSTOPIYA JANRININ ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ

1.1 Distopiya janrının yaranma səbəbləri və tarixi

Distopiya bir qədər paradoksal və emosional cəhətdən mürəkkəb bir janrdır. “Distopiya”-termini ədəbiyyatda, 16-cı əsrin əvvəllərində, İngilis Tomas Mor tərəfindən ideal bir adada qüsuruz bir dövlət haqqında yazılan “utopiya” anlayışı ilə birlikdə ortaya çıxdı. Distopiya ideal dünyanı təsvir edən utopiyanın əksidir. Utopiya yunancadan “real həyatda mövcud olmayan yer” mənasını verən “ou/eu” ilə “topos”- yer sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır. Utopiyalar totalitar, nəzarətedici dövlət qurumları tərəfindən idarə edilən insanların, özlərini daha rahat hiss etmələri üçün öz beyinlərində qurduqları xəyali yer kimi təsvir edilir.

Utopiya ideal bir dünyanın təsvir edilməsidir. Utopiyalara ilk nümunə Platonun “Dövlət” əsərini misal göstərmək olar. Platonun əsərində bildirilir ki, insan mənalı həyat sürmək üçün bu məqsədə xidmət edən dövlət qurumunda yaşamalıdır.

İlk məlum utopik sənəd Platonun qanunların mövcud olmadığı, ideal cəmiyyətin var olduğu “Dövlət” əsəridir. Platonun utopik baxışlarından ilhamlanan Thomas Mor Platonun ideyasını dəyişdirdi və 1516-cı ildə “Utopiya” əsərində ideyalarını daha da təkmilləşdirdi. Utopik mətnlərin ilkin formalaşdıran Platon olsa da, “utopiya” sözündən bəhs edən ilk əsər və utopiyanın ildeal təsviri Thomas Mor tərəfindən yaradılmışdır. Thomas Mordan ilham alan çoxlu sayda yazıçılar, filosoflar insanların sülh içərisində yaşayacağı utopik cəmiyyətin müxtəlif formalarını təsvir etməyə çalışmışlar.

Təqdim etdiyi həyatdan daha yaxşı yaşamaq istəyi həmişə mövcud olub və bu istəklər özünü utopik romanlarda büruzə verib. Utopiyalarda təsvir olunan yer insanların xoşbəxtlik və firəvanlıq içində yaşadığı xəyali bir yerdir. Utopik cəmiyyət insanlar üçün

daha yaxşı həyat şəraiti və sistem yaratmağa çalışır. Mükəmməl dünya axtarışının mümkünsüz olmasına baxmayaraq utopiyalar problemsiz bir dünyanı təsvir etdiyi üçün cəlbedici idi. Utopik əsərlər yazan yazıçılar daim müasir dünyalarına alternativ dünya yaratmağa çalışıblar. [10, səh 11]

Bəşər cəmiyyəti yarandığı dövrdən insanlar xoşbəxt olmağın xəyali formasını qurmuş və daha yaxşı yaşanağı öz təsəvvürlərində canlandırmağa başlamışlar. Xoşbəxtlik haqqında olan təsəvvürlər əvvəlcə nağıllara, rəvayətlərə hopmuş, daha sonra isə ədəbiyyatın və fəlsəfənin mövzusuna çevrilmişdir. Qədim yunan şairi Hesiodun “qızıl əsr”ində başlayan utopik fikirlər sonra Platonun “Dövlət” traktatında ideal dövlət mənasında işlənmişdir. Platonla eyni dövrdə yaşayan və yazdığı komediyaları ilə məhşur olan Aristofan isə “Quşlar” komediyasında utopik motivlər alleqorik dildə verilmişdir. İntibah dövründə isə F.Bekonun “Yeni Atlantida” və Komponellanın “Günəş dövləti” əsərlərində ütopik cəmiyyət anlayışları vardır.

Utopiyalar qanun, siyasət, adət-ənənələr baxımından ideal olan dövlət, şərtlər, vəziyyət və yerdir. Utopiya insanların deyil, sistemin mükəmməl olmasıdır. Utopik cəmiyyətin xüsusiyyətləri:

- 1) Azadlıq, informasiya və vətəndaşların müstəqil düşünməsinə təşviq edir
- 2) Vətəndaşların xarici dünyadan qorxusu yoxdur və insanlar müstəqil düşünməkdə təmamilə azaddırlar.
- 3) Cəmiyyət vətəndaşlarını bir araya gətirir və vətəndaşlar harmoniya şəraitində yaşayır.
- 4) Vətəndaşların idealları qəbul edilir, fərdilik və yenilik alqışlanır.
- 5) Cəmiyyət utopik dünya yaratmaq üçün dəyişikliklər etməklə inkişaf edir.

Utopik əsərlərin əksəriyyətində ictimai idealların və cəmiyyətin ümumi rifahının olduğu bir dünya təqdim edilir. Utopik ideyaların bir neçə növü vardır:

- 1) İqtisadi: Vətəndaşlar pul barəsində narahat olurlar, pul ləğv edilir və zövq aldıkları işlə məşğul olurlar.
- 2) Ekoloji: İnsanlar təbiətə qayıdır və təbiətlə harmonik şəkildə yaşayır.
- 3) İdarəedici: Cəmiyyət əsasən fərdiyyətçi, kommunal, bəzən liberal rejim tərəfindən idarə edilir.
- 4) Texnoloji: İnsanların təcrübəsi nəticəsində yaranan texnologiyalar həyatı daha da rahatlaşdırır və asandlaşdırır.

Utopik qəhrəmanlar isə cəmiyyətin ideyalarını təbliğ edir, müsbət dəyişikliklər gətirmək üçün mövcud siyasi və ictimai sistemi sorgulayır, yaşadığı cəmiyyət və dövlətin yaxşılığına inanır və ya hiss edir. Utopik qəhrəmanlar vasitəsilə tamaşaçılara utopik dünyanın müsbət cəhətlərini tanımağa kömək edilir.

Şərq ölkələrində Fərabi, İbn Rüşd, Konfusi öz əsərlərində utopik ünsürlərdən istifadə etmişlər. XX əsrdə utopik ideyaların böhrana uğramasına baxmayaraq, hələ də bədii əsərlərdə utopik ideyalara rast gəlmək olurdu: A. Boqdanov “Qırmızı ulduz” (1908), O.Haksli “Ada” (1962), İ.Yefremov “Dumanlı Andromeda” (1956), S.Batlet “Eqdinə qayıdış” (1901) öz romanlarında utopik cəmiyyət yaratmağa çalışmışlar.

Utopik cəmiyyət anlayışının Azərbaycan ədəbiyyatında özünəməxsus yeri vardır. Nizami Gəncəvinin “İsgəndərnamə” poemasında, Mirzə Fətəli Axundovun “Aldanmış kəvakib” hekayəsində və müasir dövrdə isə Anarın “Ağ qoç, qara qoç” romanında utopik cəmiyyət təsvir edilmişdir.

Sonralar bəşəriyyətin ideal cəmiyyət axtarışı öz yerini yeni bir anlayışa verdi. Qərb distopiyasına- Yevgeni Zamyatinin “Biz” (1921), Oldos Haksli “Cəsur Yeni Dünya” (1931), Corc Oruellin “1984” (1949) romanlarını misal çəkmək olar. 1984-cü ildən sonra daha aydın bir distopik dönüş yaranmağa başladı və totalitarizmlə sinonim olan yeni bir mənə qazandı. XX əsrin birinci yarısının sonlarından distopiya janrı həm kitabların sayına, həm də göstərilən diqqətə görə öz zirvəsinə çatdı.

Totalitarizm avtoritar dövlət qurumudur. Birinci dünya müharibəsinin nəticələrindən biri də demokratizmə alternativ sistemlərin formalaşması idi. Müharibədən sonra siyasi dəyişikliklər nəticəsində bəzi ölkələrdə yeni hakimiyyət formalaşdı. Bu yeni hakimiyyət totalitarizm adlanırdı. İctimai həyatın bütün sahələrinə ciddi dövlət nəzarəti, vətəndaşların konkret qanunlara tabe olması, kütləvi informasiya vasitələrinin dövlətin məqsəd və vəzifələrinə xidmət etməsi, kütləvi repressiyalar totalitar rejimin əsas xüsusiyyətlərindəndir.

Totalitar rejim vətəndaşlara özünə qarşı biganəliklə yanaşı, dövlətə qarşı pərəstiş və təqdim olunmuş bütün qaydalara sadələvcəsinə tabe olmağı aşılırdı. Totalitar rejim nəinki siyasi və iqtisadi həyata, eyni zamanda cəmiyyətin mədəni həyatına da təsir göstərirdi. Ədəbiyyat sahəsində bu siyasi hadisələrin bədii yaradıcılığa təsir özünü açıq şəkildə büruzə verirdi. Distopiya janrının formalaşması əsasında məhz cəmiyyəti idarədən qurumlardakı çatışmazlıqları üzə çıxarmaq və insanları düzgün istiqamətləndirmək istəyi dururdu.

Distopiya utopik sənət əsərləri və ya utopik bir fikirin parodiyasıdır. Distopiyalar üçün Platonun anlayışdakı reallığın heç bir mahiyyəti yoxdur. Utopiya iddia edir ki, biz bilirik, distopiyalar isə niyə bilirik deyə düşündüyümüzü soruşur. Distopiyalar insan təbiətində universalların mövcudluğunu iddia edirlər. Distopiyalar böyüməyə, yaradıcılığa, dəyişikliyə doğru insan təbiətinin universallığını göstərir. Distopiya Qızıl dövrün mənasını tapmaq və ya bərpa etmək istəyənlərə empatiya ilə yanaşır, amma eyni zamanda insanın belə bir imana olan ehtiyacın gücünü vurğulayır, bu fikirlərin ağılla deyil, arzu ilə hərəkət etdiyini, ağlasığmaz və təhlükəli olduğunu bildirir. Distopiyalar bədii və reallığın – daha doğrusu, sosial "bədi" və ya sosial faktın qarışmasının təhlükəsini vurğulayır. Distopiyalar reallıq və fantaziya arasında, həmçinin incəsənət və qeyri-incəsənət arasındakı sərhədi vurğulayır.

Qondarma "ideal cəmiyyət" in həyatını müxtəlif bucaqlardan nümayiş edən distopiyalarda dünya daxildən, adi vətəndaşın gözlərindən göstərilir, bununla belə

dərrakənin hərəkətini və bu cəmiyyətin qanunlarına tabe olan şəxsin duyğularını izləmək olur. Belə ki, distopiya şəxsi xarakter daşıyır, çünki "etibarlılıq" meyarı, ideal dünyanın mükəmməlliyi bir insanın subyektiv təsəvvürünə çevrilir.

Distopiyalar oxucuya adi bir vətəndaş üçün ümumi xoşbəxtlik necə baha başa gəldiyini başa düşməyə çağırırlar.

“Distopiya” yunan dilində dystopia sözündən götürülmüş, mənası “dis/dys”-pis, anormal, “topos”-yer deməkdir. İlk dəfə John Stuart Mill tərəfindən 1867-ci ildə işlədilən distopiya “istənilməyən yer” mənasında işlədilmişdir. Ümumilikdə, distopiya, səthində hər şeyin olduqca ahəngdar göründüyü bir cəmiyyəti təsvir edir. Distopiya aləmində baş qəhrəman özünü rejimə qarşı qoyur. Distopiya hadisələri ya yaxın gələcəkdə, ya da alternativ bir dünyada baş verir. Distopiya bəşəriyyətin gələcək qorxuları, istibdad və ya dağıdıcı fikirlərini əks etdirir.

Utopiyalardan fərqli olaraq distopik ədəbiyyat siyasi və sosial strukturların bəşəriyyətin gələcəyinə təhlükəli təsirlərini araşdırır. Distopiyalar bəşəriyyəti mövcud siyasi və ictimai təhlükələr haqqında xəbərdar etmək və maarifləndirmək üçün bir yol ola bilər. Marqaret Atvudun 1985-ci ildə yazdığı “Handmade’s Tale” (“Əl qulluqçusunun nağılı”) romanı futuristik Amerika Birləşmiş Ştatlarında baş verir və patriarxiyaya qarşı xəbərdarlıq edir.

Birincisi, distopiyada hər şey pisdir və ən pisi isə hələ qabaqdadır. Müharibədə nasistlər qalib gəldi, nüvə bombası partladı, günahsız insanlar zorakılığa məruz qaldı. Əsasən, distopiya gələcəkdə nəyinsə səhv getdiyi dünyanın bir versiyası kimi qəbul edilir: əhali böyük itkilərə məruz qaldı, həddindən artıq yoxsulluq yarandı, doğum nisbətləri azaldı və ya geniş genetik mutasiyaları izlədi.

Distopiya dünyada baş verən sürətli dəyişikliklər və bu dəyişikliklərin insan həyatına təsirini əks etdirir. Distopik romanlar, insanın min illik varlıq, dəyər, toplum və gündəlik həyat hisslərinə təsir edən, xarici müdaxilələrin doğurduğu, gələcəyə

istiqlamətlənmiş sosial ədəbi paylaşımıdır. Bu janrda yazılmış romanların ortaq xüsusiyyəti cəmiyyətdə baş verə biləcək təhlükələrdən xəbərdar etməkdir. Utopiya daha çox təlqin, antiutopiya isə tənqidə meyillidir.

Distopiya janrında yazılmış əsərlərə nəzər saldıqda fikir azadlığı və müstəqilliyin məhdudlaşdırılması, informasiya mübadiləsi, vətəndaşların daim nəzarət altında saxlanılmasını, təbii dünyanı təmamilə itirilməsini, qarşılıqlı güvən və inam hissini itirilməsini, vətəndaşların acınacaqlı bir vəziyyətdə yaşamasını görə bilərik. Baş qəhrəmanlar bu mühitdən tez-tez qaçmağa çalışırlar.

Bütün distopik mətnlərdə dörd əsas mövzunun olduğu görülür: fərdiyyətçiliyə qarşı plüralizm, dilin dəqiqliyi, müharibəyə qarşı sülh və bəşəriyyətin təbiəti.

Distopik cəmiyyətin xüsusiyyətləri:

- Cəmiyyət vətəndaşlarını idarə edir və bunu etmək üçün müxtəlif təbliğatdan istifadə edir.
- Müstəqil düşüncə, informasiya, azadlıq məhdudlaşdırılır və daim nəzarət altında olduqları qəbul edilir.
- Vətəndaşlar insanlıqdan kənar bir vəziyyətdə yaşayır və xarici dünyadan qorxurlar.
- Təbiətlə harmoniya pozulur.
- Fərdilik və fikir azadlığı vahid sistem tərəfindən pislənir və vətəndaşlar gözləntilərə cavab verməyə məcbur edilir.

Əksər distopiyalar plüralizm və cəmiyyətdə fərdiliyin məhvi ideyalarını dəstəkləyən totalitarizm və kapitalizmi təsvir edir. Bu hekayələr gələcəkdə baş verir və icmaların düzəni eynidir- küçələr düzdür, binalar əzilir və adətən insanlar eyni tərzə sahibdir.

Dövlət insanlar arasında ya eynilik təəssüratı yaradır, ya da fərdlər üçün ən yaxşısını seçmək və qərar vermək hüququnu dövlətin öhtəsinə buraxır. Distopik hökumət insanlığa yanaşma və münasibətinə görə ədalətsiz və qeyri- kamil təbiətə malikdir. İnsanlar öz şüurunu və ürəyini daha çox dövlət işlərinin üzərində cəmləyir.

Əksər distopik əsərlərdə zalım, qəddar cəmiyyətin hökm sürdüüyü bir dünya təqdim edilir. Distopik nəzarətin bir neçə növü vardır:

- 1) Korporativ nəzarət: İri korporasiyalar cəmiyyətə məhsullar, reklamlar və ya media vasitəsilə nəzarət edir.
- 2) Texnoloji nəzarət: Cəmiyyət texnologiya tərəfindən idarə olunur. Məsələn: Terminator, komputer və robotlar.
- 3) Brükrotik nəzarət: Cəmiyyət və dövlət amansız qaydalar, səriştəsiz dövlət məmurları, bürokratiya tərəfindən idarə olunur.
- 4) Dini və ya fəlsəfi nəzarət: Cəmiyyət dini və ya fəlsəfi ideologiya tərəfindən idarə olunur. Məsələn: “Əl qulluqçusunun nağılı” (“Handmaid’s Tale”)

Müasir dövrdə tez-tez qələmə alınan janrlardan biri də elmi fantastikadır. Elmi fantastikanı distopiya ilə yaxınlaşdıran və onları birbaşa əlaqələndirən bir sıra əlamətlər var. Distopiya və elmi fantastikanı birləşdirən əsas cəhət onların hər ikisinin gələcək yönümlü olmasıdır. Hər iki janr gələcəklə bağlı xəyal və ideyalarlı əks etdirir. Distopiya və elmi fantastika cari dövrdə görmədikləri ideal cəmiyyəti gələcəkdə reallaşdırmağa çalışırlar. Bu iki janr arasındakı fərqlərdən biri distopik əsərlərdə yeni növ texnologiya və ya fenomen ixtiraların iştirakı çox vacib deyil. Elmi fantastik əsərlərdə isə daha çox xəyali texnologiyanın, maşın- texnokratiyanın, digər evristik qüvvələrin təsviri xarakterikdir. Bu faktlar distopiyaya da aiddir, lakin bu bütün distopik əsərlərə aid xüsusiyyət deyil. Elmi fantastik əsərlərdə isə tam əksinə hər birində bu xüsusiyyətlər mövcuddur. H.Uells yaradıcılığında elmi fantastika və distopiya qarşılıqlı əlaqəsi özünü biruzə verən “Zaman Maşını” əsəri mövcuddur. Baş qəhrəman ixtiraçı və elm adamıdır. Baş qəhrəman öz ixtira etdiyi zaman maşını vasitəsilə gələcəyə səyahət edir və bu səyahət müsbət mənada heyrət keçirməsinə səbəb olur. Bu cəmiyyətdə insanlad sülh və əmin-əmanlıq içərisində yaşayırlar.

Distopik qəhrəmanlar: yaşadığı cəmiyyətə güvənmir, nəyinsə yanlış olduğuna inanır, tez-tez tələyə düşdüyünü hiss edir və qaçmaq üçün mübarizə aparır. Qəhrəmanlar

vasitəsilə tamaşaçılara distopiya dünyasının mənfi cəhətləri göstərilir və mövcud ictimai və siyasi sistemlər şübhə altına alınır.

Corc Oruelin “1984” əsərində deyilir: “Uşaqla valideyn, qadın və kişi arasında əlaqələri kəsdik. Artıq heç kəs arvadına, uşağına və ya dostuna güvənməyə cəsarət edə bilməz. Gələcəkdə uşaqlar və arvadlar olmayacaq və uşaqlar analarının əlindən alınacaq. Yalnız partiyalara sədaqət olacaq.”

Dövlətdən kənar səlahiyyətlər qadağan olduğu üçün insanlar ibadət edə bilmirlər. Bəzi distopik cəmiyyətlər cinsi fəaliyyətə təşviq edir, digərləri isə təməmilə repressiya edirlər. Lakin, hər iki halda da insanlar əziyyət çəkməyə məcbur olurlar.

Distopiyalarda qabaqcıl elm və texnologiya həyatı yaxşılaşdırmaq üçün vasitələrdən kənara çıxır və insanlara nəzarət edən, hər yerdə mövcud olan və tez-tez qorxuya səbəb olan bir qüvvəyə çevrilir. Belə distopik əsərlərdən biri olan Aldaus Huxley tərəfindən 1932- ci ildə yazılan “Cəsur Yeni Dünya” əsərində texnologiyanın təhlükəsi araşdırılır.

Dil distopik əsərdə dövlətin nüfuzunu davamlı olaraq şübhə altına almaq və distopik cəmiyyətə qarşı mübarizə aparmaq üçün baş qəhrəmanın əsas silahlarından biridir. Entoni Börcesin “Mexaniki Portağal” (1962) əsərini buna nümunə göstərmək olar. Börces öz dövrünün gənclərini müşahidə etdi və yeni bir dil formalaşdırdı. “Nadsat” Aleks və dostları tərəfindən istifadə edilən qondarma dildir. “Nadsat” Aleks və dostları üçün sanki bir növ koddur. Nadsat dili rus və ingilis dillərinin qarışıq və saxtalaşdırılmış dilidir.

Distopik hekayələr həmçinin müəllifin öz inanclarını da çatdıra bilər. Məsələn: H.G.Vellsin 1985- ci ildə yazdığı “Zaman maşını” romanında sosialist baxışlarını əks etdirir. Roman zaman maşını quran və kapitalist cəmiyyətin tələblərinin şahidi olan Viktoriya dövründəki İngiltərədə yaşayan alimdən bəhs edir.

Distopik hekayələr yaradıcılığa qarşı inam yaratmağa çalışır və inamsızlığın dayandırılmasını tələb edir. Məsələn: Corc Oruelin “Heyvanıstan” alleqoriyasında insanlara qarşı üsyan qaldıran bir qrup donuz haqqındadır. Kənd təsərrüfatı heyvanlarının hakimiyyətə gəlməsi Rusiyada baş verən İnkilaba əsaslanır.

Distopik romanlarda satirik tənqidlər də yer ala bilər. Məsələn: Entoni Börçesin 1962- ci ildə qələmə aldığı “Mexaniki Portaqal” romanı distopik satiradır.

Distopik romanlar daha çox dağıdılmış məhv olmuş və yaşayış olmayan yerlərdə qurulur. Məsələn: Kormak Makkarti tərəfindən 2006- cı ildə yazılmış. “The Road” (“Yol”) əsəri Amerikanın xarabalıqları arasında səyahət edən ata və oğul haqqındadır. Stiven Kinq tərəfindən yazılmış “The Running Man” (“Qaçan adam”) əsərində hadisələr 2025-ci ildə baş verir. Romanın əsas qəhrəmanı ailəsinə baxmaq üçün zalım bir hökumətin hakimiyyəti altında yaşayan və təhlükəli oyun şoularında iştirak edən yoxsul bir insandan bəhs edir.

Vilyam Qoldinqin “The Lord of Flies” (“Milçəklərin kralı”) əsəri uydurma at müharibəsi zamanı təyyarə qəzasından sonra tropik bir adaya tərk edilmiş bir qrup məktəbli oğlanlar və onların sivilizasiya qurması, yaşamadı uğrunda apardığı mübarizələrdən bəhs edilir.

Distopik romanlarda hökumət nəzarəti, ətraf mühitin məhvi, texnoloji nəzarət, fərdiliyin itirilməsi kimi mövzulara geniş yer verilir. Hökumət distopik romanlarda böyük rol oynayır. Hökumət romanlarda ya yoxdur, ya da totalitar rejim hökm sürən zalım hakimiyyət orqanları vardır. Corc Oruelin “1984” əsərində dünya dövlətin tam nəzarəti altındadır və insanlar üzərində hərtərəfli nəzarət həyata keçirilir.

Suzanna Kolins tərəfindən 2008-ci ildə yazılan “Aclıq oyunları” triologiyasında Kapitol adlı totalitar hökumət ölkənin sərvətini mənimsəyir və vətəndaşlara nəzarət edir. Hər il Panemin 12 rayonundan uşaqlar Aclıq oyunlarında iştirak etmək üçün seçilir.

Distopiya romanları gələcəkdə baş verir, reallıqdan xüsusiyyətləri götürür, müzakirələr aparır, lakin müasir cəmiyyəti təsvir etmir. Distopiyalarda insanlar qabiliyyət, intellekt və digər xüsusiyyətlərə görə təbəqələrə bölünür. Məsələn: “Cəsur Yeni Dünya” romanında insanlar Alfalar, Betalar, Qammalar, Deltalar və Epsilonlara bölünür.

Distopik əsərlərdə əsasən dövlətdən başqa heç bir sosial qrup yoxdur və ya ölkədə müəyyən sosial qruplar mövcuddursa, bu qruplar hökumətin nəzarəti altındadır. Sosial

qruplar arasında müstəqil dinlər yoxdur. Distopik cəmiyyət bütün dini, siyasi və iqtisadi elementlərə nəzarət edir. Çox vaxt belə cəmiyyətlərdə ibadətə icazə verilmir, çünki bu hökumətin nüfuzuna birbaşa meydan oxuyur. Ölkədə siyasi partiyalar yoxdur, çünki hər hansı bir siyasi partiyanın mövcudluğu ölkədə hakim partiyanın vətəndaşlar tərəfindən tam dəstəklənmədiyini göstərir.

Cəmiyyətdə hakim partiyalara və ya hakimiyyətə qarşı ifrat təbliğat o qədər geniş yayılır ki, vətəndaşlar təzyiqa məruz qaldıqlarını dərk edə bilmirlər. Bu təbliğatlar əsasən hökumətin vətəndaşlar üçün çalışdığına, bütün digər vətəndaşlarla bərabərlik şəraitində yaşadıklarına və bundan daha yaxşı yaşamağın yolunun olmadığına inandıрмаğa çalışır. Distopik cəmiyyətdə eyni zamanda insanları öz hökumətləri adına dəhşətli işlər görməyə inandırmaq üçün təbliğatdan çox istifadə olunur.

Fərdilik distopik cəmiyyət üçün təhlükə sayılır. Vətəndaşlara hökumətin normalarına əməl etməyən hər kəsi utandırmaq, ətraf mühitin əmin-amanlığı üçün “təhlükə” olduğu üçün hökumətin və ya hər hansı bir siyasətin əleyhinə çıxış edən insanlarla ünsiyyət qurmamaq öyrədilir. Cəmiyyət üzvləri “doğru” yaşam tərzinə nümunə göstərdiklərinə və başqaları üçün nümunə olduqlarına görə təriflənir və mükafatlar alırlar və bu səthi mükafatlar açıq şəkildə nümayiş etdirilir və təşviq edilir.

Bəzi distopik əsərlərdə ailə institutunun kökü kəsilmişdir. Məsələn: “Cəsur Yeni Dünya” romanında uşaqların süni bir şəkildə çoxaldılaraq ailə institutu zədələnir. Entoni Börçes tərəfindən yazılan “Mexaniki Portaqal” əsərində diqqət çəkən məqamlardan biri də Aleksin valideynləri ilə münasibətlərinin səhti olması və Aleksin ailəsinə güvənməməsidir. Aleks və valideynləri arasında sevgi yoxdur.

Distopik əsərlərdə vətəndaşların yaşayış səviyyəsi müasir cəmiyyətlərlə müqayisədə aşağıdır. “1984” əsərində yuxarı təbəqələr real həyatda mövcud olan yuxarı sinifdən daha aşağı həyat səviyyəsinə malikdir. “Cəsur Yeni Dünya” əsərində insanlar müstəqillik və azadlıqlarının itirilməsi əvəzində daha yüksək həyat standartlarına sahib olurlar.

Distopiyalarda iqtisadi problemlərlə yanaşı, dağıntı, zəlzələ və daşqın kimi təbiət hadisələri, iqlim dəyişikliyi və onun fəlakətləri, həddindən artıq əhali və ya planətin məhdud resuslarına etinasızlıq personajların həyatına və taleyinə zərbə vurur. Personajların tab gətirdikləri yoxsulluq var, hər kəs qıtlıqla və çətinliklə mübarizə aparır. Personajlar düşdüyü şəraitdə sağ qalmaq üçün mübarizə aparır, həddindən artıq tədbirə əl atmalıdırlar ki, bu da rejimə qarşı üsyan deməkdir.

Distopik ədəbiyyatda qəhrəmanlar sosial sistemdəki səhvləri görür və tez-tez sistemi dəyişməyə çalışırlar. Onlar ümidlərini dövlətin tam nəzarəti altında olmayan və dövlətə tabe olmayan insanlara bağlayırlar.

Bir çox distopik əsərlərdə baş obrazın amansız şəkildə cəzalandırılmasını xüsusi olaraq nəzərə çatdırılır. Zülmkar, qəddar və despot rejimə qarşı çıxan protaqonist sonda hər hansı amansız nəticə ilə bədəl ödəməlidir. “Milçəklər kralı” əsərindəki Ralf obrazı əsərin sonunda məğlubiyyətə uğrayır və dəhşətli cəzaya məruz qalır.

Distopik cəmiyyətdə hökumət mükəmməlliyi qorumaq üçün ətraf mühitə zərər verən və çürümə ilə bağlı çirkin həqiqətləri vətəndaşlardan gizlədir. Bu, mahiyyət etibarilə vətəndaşların gözəl, ideal bir yerdə yaşadıklarına inanmalarını təmin edən tüstü pərdəsidir. Distopiya personajları hökumətin nəzarətindən çıxmağın heç bir yolu olmadığını düşünür və bu barədə danışmaqdan çox qorxurlar.

Distopik əsərlərdə nigah, eləcə də azad sevgi qadağan edilir. Bu qadağalar insan azadlığının məhdudlaşdırılmasının bir komponenti kimi çıxış edir. “Cəsur yeni dünya” və Y.Zamyatinin “Biz” əsərlərində nigahla bağlı heç bir situasiyaya rast gəlinmir.

Bakkolini və Moylanın kitablarında distopiyanın 5 növü qeyd edilir:

- 1) Klassik distopiyalar: Adından da göründüyü kimi, totalitar dövlətlər öz vətəndaşları üzərində tam nəzarətə malikdirlər və vətəndaşlardan dövlət qarşısında tam öhdəlik tələb edirlər. Vətəndaşların həyatı dövlət tərəfindən yaxından izlənilir və dövlət tərəfindən tənzimlənir. Distopiyalar təcrid olunmuşların, güclü dövlətə qarşı ümitsiz mübarizəsini əks etdirir. Belə distopik cəmiyyətlərin ən qədim real

nümunələri Stalinin Sovet İttifaqı və Hitlerin qurduğu sistemdir. Totalitar distopik nümunələr: Yevgeni Zamyatinin “Biz” (1921), Corc Oruel “1984” (1949).

- 2) Tənqidi distopiyalar: Tənqidi distopiyalar antropoloji və tarixi faktlara xidmət edir. Onlar öz qəhrəmanları üçün bir axtarış təqdim edirlər.
- 3) Kiberpunk cəmiyyəti: Adətən gələcəklə bağlı qurulan ssenarilərdir. Texnologiyanın təkamülünün sürətləndiyi yerdə ətraf mühitin çökməsi baş verir. Kiberpunk distopiyaların iki əsas növü var: kibernetika və kiberməkan. Kibernetika aqlın və bədənin süni təkmilləşdirilməsidir. Kiberməkan isə global kompüter şəbəkəsi və rəqəmsal illüziyadır. Ən məşhur kiberpunk distopiya Viliyam Gibson tərəfindən yazılmış “Neuromancer” (1984) əsəri və filmidir.
- 4) Cinayət distopiyası: Bu tip distopiyalar ağır cinayətlər və vətəndaşlar arasında mənəvi cəhətdən tənəzzül elementləri var. Digər küçə və hökumət cinayətləri, dövlət artıq vətəndaşlar üzərində nəzarəti itirməsi aiddir. Dövlət vətəndaşlarına qarşı tez-tez qeyri-insani rəftar edir. Enthoni Börceyin “Mexaniki Portağal” ən tanınmış nümunəsidir.
- 5) Feminist distopiyalar: Qadın və kişilər arasında sosial bərabərsizliklərin sıxışdırılmasına fokuslanır. Margaret Atvud “The Handmaids Tale” (1985).

Distopiya ədəbiyyatı həyatın və müxtəlif strukturların tənəzzülə uğradığı gələcək və ya yaxın gələcək cəmiyyətlərdə qurulan bədii ədəbiyyat janrıdır. Distopiya müəllifləri adətən sosial və siyasi sistemləri araşdırmaq və əgər bu sistemlər gücləndirilsə nə baş verəcəyini düşünmək üçün şəraitdən istifadə edirlər. Buna görə də, çox vaxt bərbad vəziyyətdə olan, zorakılıq, yoxsulluq və inqilablarla dolu bir cəmiyyətdir.

Utopiya insanların mümkün olan ideal və mükəmməl həyatı yaşadıkları bir cəmiyyət və ya mühitdir. Əksinə, distopiya insanların çoxu üçün son dərəcə xoşagəlməz yaşayış və iş şəraitinin olduğu yerdir. “Utopiya” çoxlarının cənnət kimi düşündüyü, yəni mavi səmaya, isti və parlaq günəş işığına baxmaq, təmiz, geniş binalarda işləmək, xoşbəxt işə getmək və hamı ilə harmonik şəkildə yaşamaq kimidir. Distopiya dünyasında isə bu günəş parlamaya bilər və səma tutqun ola bilər. İnsanlar üçün işə getmək distopiyalarda

ağrılı bir təcrübədir. Utopiyalarda sosial, dini sistemlərin və hörmətin balans yaratması ilə hər şey yaxşı və hamar görsənir. Distopiyalarda isə əksinə hər şey balanssız, qanunsuz, itaətsizdir. Distopiyalar sanki kasta quruluşuna bənzəyir.

Utopik və distopik cəmiyyətlərin hər ikisi xəyalidir, lakin utopiyalar cəmiyyətin ideal və mükəmməl vəziyyətdə olduğu, distopiyalar isə cəmiyyətin vəziyyətinin son dərəcə xoşagəlməz və xaotik olduğu vəziyyətidir. Utopik cəmiyyətlər perspektiv və imkanlarla dolu olan, heç kimin bədbəxt və ümitsiz olmadığı ideal bir cəmiyyətdir. Belə cəmiyyətdə heç bir sınıtı hökm sürmür və öz vətəndaşları üçün demək olarki, mükəmməl keyfiyyətlərə malikdir. Distopik cəmiyyətlərdə heç nə yaxşı və ya arzuolunan deyil, hər şey nizamsızdır. Distopiya cəmiyyətin tənəzzülünü, zalım hökumətlərlə dolu olduğunu, ekoloji fəlakətlərlə üzləşdiyini, insanlıqdan kənarlaşdığını göstərir.

Utopiya nizam-intizam, vətəndaşları dinc olan ölkə və cənnəti simvollaşdırır. Distopiyada isə çəşqinlik heç vaxt heç bir şeyin qurulmasına imkan vermir və cəhənnəmi simvollaşdırır. Utopiyalar təbiəti və təbii dünyanı qoruyur, distopiyalarda isə əksinə təbiət məhv olur.

Utopiya kommunizm tərəfindən idarə olunur, distopiyalar isə totalitar rejim hökm sürür və tiran bir hökmdar tərəfindən idarə olunur. Utopik cəmiyyətlər texnologiya və yenilikləri həyat və işləri daha da rahatlaşdırdığı üçün qəbul edir, lakin texnoloji ixtirələrdən asılı hala düşmür. Distopiyalarda texnologiya çox inkişaf etmişdir və bəzi distopiyalar texnologiyanın insanları necə ələ keçirdiyini göstərir.

Utopiya qurulmuş dövlət sistemləri tərəfindən idarə olunmur və sistemli bir cəmiyyətdir. Distopiyalar tez-tez vətəndaşlar robotlar və kompüterlər tərəfindən idarə olunduğu göstərilir. Distopik cəmiyyət qorxur və xilas olmaq üçün mübarizə aparır. Utopiya təbiətlə, distopiyalar isə insanlardan üstün olan və onları əsarət altına alan mütərəqqi texnologiya ilə əlaqələndirilir. Utopik vətəndaşlar vicdanlı həyat sürür, distopik vətəndaşlar isə qorxu içindədir, vəziyyətləri isə dəhşətlidir.

Distopiyalar vasitəsilə müəlliflər cəmiyyət və bəşəriyyətlə bağlı narahatlıqlarını paylaşır. Müəlliflər həmçinin cəmiyyətin üzvlərinə yaşadıkları cəmiyyətə diqqət yetirmələri və hər şeyin heç kəsin fərqiə varmadan pisdən daha da pisə doğru necə gedə biləcəyindən xəbərdar edir.

H.Uells tərəfindən yazılmış “Yatmış oyananda” əsəri utopiya və distopiyanın hibrididir. Əsərin protaqonisti Qraham obrazıdır. Təsadüf nəticəsində baş obraz texnologiyanın yüksək səviyyədə inkişaf etdiyi ölkəyə düşərək, əslində distopik bir situasiyaya daxil olur. Romanda həm distopik, həm də utopik faktorlar var. Qrahamın düşdüyü cəmiyyətin ideal bir cəmiyyət olması güman edilir. İnsanların bərabər hüquqlara malik olması, texnologiyanın insanların həyat səviyyəsini daha da yüksəltməsi. Əsərdə bir çox distopik əsərlərdə olduğu kimi yeni texnologiyanın insanları idarə etməsi, insan əməyinin istismarı və sair kimi problemlər qaldırılır.

Utopik fantaziya heç bir xəstəlik, ölüm, ayrı-seçkilik, varlı və kasıb bölgüsünün olmadığı, qadınlarla kişilərin hökmranlığının, korrupsiyanın olmadığı, gözəl siyasi təbəqəyə malik ədalətli hüquq sistemi ilə hər şeyin ideal olduğu bir yerdir. Distopiya isə xəyali dünyanın pessimist və ya mənfi mənzərəsini çəkir və cəmiyyətdəki fərqləri qorumaq üçün təhsil sistemi ilə siniflərə və kastalara bölünür.

Utopiyalar və distopiyalar arasındakı əsas fərqlərdən biri müəllifin baxış bucağıdır ki, baxmayaraq ki, bəzən ikisi arasında ayırıcı xətt çox incə ola bilər. Müəllif ümid mesajını daşıyanda utopiya, məyusluq və ümitsizliyi təqdim edərkən distopiyaya müraciət edir. Utopiya bəşəriyyətin bərabərsizlik ideyasına, distopiyalar isə seqreqasiyaya əsaslanır. Distopik cəmiyyətlərdə ədalətsizlik, zülm, haqsızlıq və bərabərsizlik olduğu halda, utopik cəmiyyət isə ideallarla doludur. Distopik cəmiyyətlər vətəndaşlara xəbərdarlıq mesajı, utopik cəmiyyət isə vətəndaşlara ümid mesajları verilir.

1.2 Distopik janrda yazılmış əsərlərin dünya ədəbiyyatında yeri

XX əsr dünyada baş verən hadisələr, sosial-iqtisadi dəyişikliklər distopiya janrının daha da aktuallaşdırmış və bir çox yazıçılar bu janra müraciət etməsinə səbəb olmuşdur. Müasir dövrdə bir çox dünya yazıçıları tərəfindən bu janrda əsərlər yazılır. Oldes Hakslinin “Cəsur yeni dünya”(1932), Corc Oruellinin “1984” (1949), “Heyvanistan”, Rey Bredberin “Farenbeyt 451”. Bu romanlar distopiya janrının ilk romanlarından hesab olunur.

“Biz” romanı Yevgeni Zamyatin tərəfindən 1920-1921-ci illərdə yazılmışdır. “Biz” Zamyatinin ən məşhur romanıdır və çoxlu distopik mənbələrə malik olan bu roman ən mühüm distopiya əsərlərindən biridir. Corc Oruell hətta Oldos Hakslinin yazdığı “Cəsur Yeni Dünya” əsərinin “Biz” romanından qismən alınma olduğunu iddia edirdi, lakin O.Haksli bu iddianı inkar etdi. “Biz” romanında “Cəsur Yeni Dünya” romanına nisbətən daha çox politik təsvirlərdən istifadə olunmuşdur. Roman azadlığı məhdudlaşdıran totalitar sistemdən bəhs edir. Romanda insanların adları yoxdur, insanlar nömrələnir. Romanın qəhrəmanı kosmik gəmidə mühəndis kimi işləyən D-503-dir. Totalitar dövlətə sadıq olan D-503-ün həyatı I-330 adlı qadınla görüşdükdən sonra dəyişdi. Romandakı I-330 adlı qadın qəhrəman rəhbərlik tərəfindən cəzalandırılır. İnsanlar davamlı olaraq izlənilir, şübhəli evlərdə oturub dincəliirlər. İnsanları varlığından imtina etdirməklə mənalayışını məhv edirlər və biz ortaya çıxır.

Distopik janrda yazılmış romanlardan biri də Oldos Hakslinin məşhur “Cəsur Yeni Dünya” romanıdır. Roman 1932 -ci ildə nəşr olunmuşdur. Romanın adı dahi ingilis şairi Şekspirin “Fırtına” əsərindən götürülmüşdür. “Cəsur Yeni Dünya” romanı miladdan 2500 il sonrakı cəmiyyəti təsvir edir. Romanda biotexnologiya və laboratoriyalar doğum, ölüm kimi bir çox təbii funksiyaları əvəzləyir. Romanda körpələr laboratoriyalarda doğulur. Dövlət tərəfindən emosional manipulyasiya və beyin yuyulması kimi nəzarət formaları həyata keçirir.

Cəmiyyətdə bütün vətəndaşlar dövlətin dəyərlərinə uyğun yaşayırlar, cəmiyyət üçün pis olan hər şeyə nifrət edir, xeyirli olanı isə sevirlər. Romanda doğuş prosesinin mexanikləşdirilməsi və təbii yolla çoxalmanın olmadığını görürük. Cəmiyyət: “Alfa”, “Beta”, “Delta”, “Epsilon” adlı siniflərə bölünür və hər sinifdə intelleklərdən yarı axmaqlara qədər həm müsbət, həm də mənfi üzvlər var. Siniflərdəki insanlar öz işlərini, cəmiyyətdəki vəzifələrini və yerlərini sevmək, həmçinin siniflərinin onlar üçün ideal olduğuna inanmaq üçün proqramlaşdırılıb. Cəmiyyətin bütün üzvləri xoşbəxtdir, bədbəxtlik halında isə yan təsiri olmayan soma (həzz dərmanı) istehlak edilir. Rəqabət yoxdur, hər kəs istədiyi hər şeyi ala bilər. Vətəndaşlara bəzi qadağalar tətbiq olunur. Cəmiyyətin digər üzvlərindən fərqli düşüncəyə icazə verilmədiyinə görə kitab oxumaq və tək vaxt keçirmək qadağandır.

Bu dünyada insanlar ölümdən qorxmurlar. İnsanlar ömür boyu sağlam olurlar və çox vaxt 61 yaşında ölürlər. Roman bu dünyaya sığmayan alfa Bernand Maks haqqındadır. Bernand gözəl qadın Leninanı “vəhşilərin” normal çoxaldığı qoruğa tətillə aparır. Onlar orada Con (vəhşi) ilə görüşürlər. Con siniflərin olduğu dünyaya qayıdır, lakin uyğunlaşa bilmir.

Corc Oruel “1984”. Romanın əsasını XX əsrin birinci yarısında SSRİ və Avropa ölkələrində baş verən tarixi hadisələr təşkil edir. Bu klassik distopiya XX əsrin sonunda dünyada mövcud olan siyasi və sosial quruluşdan bəhs edir. Əsərdə üçüncü dünya müharibəsi dünyanı Okeaniyaya (Şimali və Cənubi Amerika, Böyük Britaniya, Avstraliya, Cənubi Afrika və Okeaniya ərazilərindən ibarət), Ostazilyaya (Monqolustan, Koreya, Çin, Hindistan və Yaponiya), Avrasiya (Avropa, Türkiyə, SSRİ) bölünmüşdür və hər biri eyni hərbi imkanlara sahib idi. Cəmiyyət 3 təbəqəyə- Ali sinif, Orta sinif və aşağı təbəqəyə bölünmüşdü. İctimai quruluş hər üç ölkə üçün eynidir. Aşağı təbəqəyə proletariat, adi işçilər, orta sinifə Xarici Partiyanın üzvləri aiddir. Ali sinif isə Daxili Partiyanın üzvlərindən ibarətdir.

Romanda hadisələr Okeaniya, daha dəqiq isə London şəhəri və onun ətrafında baş verir. Əsərin baş qəhrəmanı otuz doqquz yaşlı Uinston Smitdir. Sakinlər üzərində sərt

nəzarət hökm sürür. Uinston Smit öz evində olarkən belə özünü təhlükəsiz hiss etmir, özünü rahat hiss etdiyi tək yer onun şüurudur. Onun şüuru cəmiyyətin sosial prinsiplərinə qarşıdır. Uinston Smitin daxili etirazı Partiyaya qarşı olan nifrətini dərk eləməsindən başlayır. O, meyit olduğunu anlayır və bu fikir ona qadağan olmayan, amma mahiyyət etibarilə cinayət olan əməllər etməyə imkan verir. Smit buna görə sürgün və ya güllələnmə kimi sərt cəza çəkə bilər.

Əvvəllər Smitin yaxın olduğu, lakin Daxili Partiyanın üzvi olan Brayen baş qəhrəmana dövlətin əsas məqsədini izah edir. Heç bir müstəqilliyə dözməyən hökumət, hətta həyatına son qoyan insanın belə bir sankiyəlik azadlığını qəbul etmir.

Həqiqi məhsullar yalnız Partiya üzvləri üçün əlçatandır. Xarici Partiya bu ərzaqları oğurluq edən ofisiantlardan alır. Prollar bu ərzaqları əldə edə bilməsələrdə xoşbəxtidirlər.

Dil Okeaniya dünyasında insanın Dövlətə tabe olmasında əsas rol oynayır. Romanın bir neçə səhifəsini yenidilə həsr edilmişdir və hətta buna görə əsərə lüğət kimi Əlavə yazılmışdır.

Yeni cəmiyyətdə fərdilik anlayışı yoxdur. Okeaniyada gənc nəsilləri erkən yaşdan başlayaraq partiyanın sadıq davamçısı olur. Smitin gündəliyinə yazdıqları cinayətdir və ölümlə cəzalandırılır. Okeaniyanın hökmdarı Böyük Qardaşdan nəşə gizlətmək çətinidir. Çünki Okeaniyada bütün evlər şüşədən, hər yerdə kameralar və insanlara qulaq asmaq üçün dinlənmə cihazları quraşdırılıb. Fikir Polisi hər bir hərəkəti izləyir.

Uinston özü kimi azad ruhlu qadın olan Culiyayla qarşılaşır və aşiq olur. Onlar işçi sinifinin ərazisində olan monastırda görüşürlər. Monastırda qəhrəmanlar birlikdə vaxt keçirir və edəcəkləri inqilab barəsində düşünürlər.

Fikir Polisi tərəfindən tutulan cütlük amansız işgəncələrdən sonra təslim olub, bir-birini ələ verdilər. Nəticədə onlar Ali hakimiyyətin gücünə inanır və hər şeyin yaxşı olması barəsində qəbul edilmiş ümumi fikirlə razılaşırlar.

“1984” romanındakı İngos cəmiyyəti daim müharibə vəziyyətindədir. Bu müharibə faktiki müharibədən daha çox psixoloji bir savaştır. Corc Oruel II dünya

Müharibəsindən təsirlənərək öz romanını yazdı. “1984” romanının əsas ideyası “müharibə naminə müharibə”dir.

Azadlıq- köləlikdir- bu, Okeaniyanın İngos partiyasının bəyanatlarından biridir. Bu bəyanat erkən yaşlarından nifrət aşılaraq böyümüş, deyilən hər şeyi təhlil etmədən qəbul edən nəsil üçün isə həqiqətdir. Uinston uşaq ikən əvvəlcə atasını, sonra isə anasını itirmişdi. Lakin, o anasının həqiqətən öldüyünü, yoxsa haradasa əmək düşərgəsində saxlanıldığını dəqiq bilmirdi. Burada Oruel Stalinin dövründəki SSRİ- nin totalitar rejiminə istinad edir.

Okeaniyada insanlar qorxu və narahatlıq içərisindədir və hər kəs bilir ki, hər hansı ehtiyatsız hərəkət və ya söz onları yalnız azadlıqdan deyil, həmçinin həyatlarından da məhrum edə bilər. Okeaniya cəmiyyətində insanlarda sevgi və cəmiyyətə qarşı təbliğat aparılır. Səhnələrin birində Smit bir əsər oxuyur və heç kəs tərəfindən izlənilmədən, sadəcə oturub kitab oxumağın necə möhtəşəm bir hiss olduğunu vurğulayır. Burada oxuculara müəllif sanki kitab oxumağın dəyərini vurğulayır.

Prollar- Okeaniyanın işçi qüvvəsidir. Uinston totalitar rejimdən qurtulmaq istəyir və bunu bacaracaq əsas qüvvə kimi işçi sinifini görür. İşçi sinifinin həyatı tam nəzarət altında deyil. Kəsib həyat tərzini sürməklərinə baxmayaraq, kəskin qaydalara tabe olmaq məcburiyyətində deyillər. Uinston bir səhnədə yaşlı adamla söhbət etmək istəyir, lakin aralarındakı dialoq alınmır.

Kitabda ən çox müzakirə edilən mövzulardan biri “ikifikirlik”dir. Sakinlər uşaqlıqdan dövlətin istədiyi kimi düşünməyə, istənilən məlumatı qəbul etməyə məcburdurlar. Tanqidi düşüncə və təhlilin olmaması əsl həqiqət və fatiki tarixi gerçəkliyi tapmağı çətinləşdirir.

Romanda şəxsiyyət və sistemin qarşıdurması təsvir edilir və şəxsiyyət bu qarşıdurmada məğlubdur. Dövlət fərdiliyi qəbul etmir və bu vətəndaşlar üzərində mütləq hakimiyyətdir.

“Cəsur Yeni Dünya” romanı tez-tez “1984” əsəri ilə müqayisə olunur. Oruel kitabların qadağan edilməsindən, Haksli isə kitabları oxumaq istəyənlərin tapılmamasına

görə qadağan etməyə ehtiyacın qalmamasından qorxurdu. Oruel insanların informasiyadan məhrum olunmasından, Haksli isə informasiyaların çoxluğundan insanların tam passivliyə qədər deqradasiya olunmasından qorxurdu. Oruel nifrət etdiklərimizin, Haksli isə sevdiklərimizin bizi məhv etməsindən qorxurdu.

İngilis yazıçısı Corc Oruelin məşhur əsərlərindən biri olan “Heyvanıstan” 1946-cı il avqustun 17-də nəşr edilmişdir. Heyvanıstan bərabərlik və azadlıq axtarışında olan bir qrup heyvandan bəhs edir. Heyvanlar fermanı ələ keçirsələr belə səhv qərarlar verərək bir heyvanın nəzarəti altına düşürlər. Roman qorxu, nəzarət, insanlıqdan uzaqlaşma, məhdudiyyətlər kimi xüsusiyyətlərə malik olduğu üçün distopik əsərdir.

Oruel Stalinin tənqidçisi idi və stalinizmə düşmən münasibət bəsləyirdi. Kitabın yazılmasında müəllifin əsas məqsədlərindən biri də Stalinin hakimiyyətinə göndərmə olmuşdur. Heyvanıstanın rəhbəri Napoleon adlı diktator donuz idi. Napoleonun fermada diktaturasından sonra vəziyyət əvvəlki kimi pisləşir.

Əsərdə heyvanların paltar geyinməsi və spirtli içkilər içməsi qadağan idi, çünki yalnız insanlar paltar geyinə və spirtli içkilər içə bilərdi. Heyvanlara qoyulan qadağalardan biri də bir heyvan digər heyvanlar tərəfindən öldürülə bilməzdi.

Heyvanlar yaxşı rəftar istəsələrdə, heyvanların sahibi, borc batağında olan Cons içkiyə aludə olduğu üçün heyvanlarla yaxşı rəftar etmirdi və tez-tez onlara yemək verməyi belə unudurdu. Bir neçə gün ac qaldıqdan sonra heyvanlar üsyan edib, insanları fermadan qovurlar. Daha sonra heyvanlar fermada Napoleon adlı donuzu lider seçirlər. Heyvanlar insanlar kimi olmayacaqlarına, insanlar kimi geyinməyəcəklərinə, onların yaşadıkları yerdə yaşamayacaqlarına və əsla digər bir heyvanı öldürməyəcəklərinə söz verirlər. Əvvəlcə fermada hər şey yaxşı idi, lakin sonra donuzlardan birinin oxumağı öyrənməsi və bunu digər heyvanlara öyrətməsi Napoleonda qorxu yaratdı. Hakimiyyəti itirməkdən qorxan Napoleon bala itləri polis kimi böyüdərək öz gücünü qorumaq üçün himayəsi altına aldı. Bu gücə arxayın olan Napoleon qanunvericilikdə bəzi dəyişikliklər etdi. Bu qərarlar və Napoleonun davranışları getdikcə digər heyvanların narahatçılığına səbəb oldu. Qıtlıq zamanı toyuq yumurtalarını satmaq qərarını verir və ona etiraz edən

toyuqlar xain elan edilir və ölüm cəzası verilir. Fermada işlər pisləşir. Heyvanlar öz vəziyyətlərindən narahat olduqları üçün qaçaraq canlarını qurtarırlar. Ferma iflasa uğrayır və lider dəyişdikdən sonra heyvanlar böyük ümidlə geri dönməyə başlayırlar. Yeganə istəkləri isə fermaya sahib olan insanların heyvanlarla yaxşı davranmasıdır.

Rey Bredberin “Farenheyt 451” romanı distopiya janrında yazılmış ən məşhur romanlardan biridir. Məşhur Amerikan yazıçısı Rey Bredber “Farenheyt 451” romanında tənqidi düşüncənin qadağan edildiyi gələcək Amerika cəmiyyəti təsvir edir. Hadisələr Amerika Birləşmiş Ştatlarında baş verir. Müəllif totalitar sistemi göstərir. Bu cəmiyyətdə adi bir insanın həyatında işdən və istirahətdən başqa fəaliyyətlər yoxdur. İnsanlar asudə vaxtlarında isə televizora baxır və ya avtomobillərlər şəhərdə gəzir. Belə həyat tərzində insanlar tədricən bir-birlərini sevməyi dayandırırırlar.

Amma bu qaydaları qəbul etməyən və hakimiyyətdən gizlənən bir ovuc “başqaları”var. Rey Bredberi hər kəsin dəyişə biləcəyini göstərir və romanın baş qəhrəmanı Qay Montaq bunun canlı nümunəsidir. Romanda hadisələr baş qəhrəmanın ətrafında baş verir. Qay Montaqın həyat yoldaşı Mildred hökumətin təbliğatının qurbanlarından biridir. Qay Montaq yanğınsöndürəndir, lakin ondan yanğınları söndürmək əvəzinə kitabları yandırması gözlənilir.

Roman üç hissədən ibarətdir. Qay Montaq evli olmasına baxmayaraq övladı yoxdur. Bir gün işdən qayıdarkən azad ruhu olan yeniyetmə bir qızla tanış olur və ona bu savadsız cəmiyyətdə həyatın necə olduğu barəsində danışır. Növbəti günlərdə, digər yanğınsöndürənlərlə birlikdə bir yaşlı qadının kitabla dolu olan evini qarət edərkən və qaçılmaz yanmadan əvvəl Montaq iş yoldaşlarına xəbər vermədən bir kitabı oğurlayır. Qadın evini və kitablarını tərk etmir və kibrit ilə özünü diri-diri yandırır. Qadının intiharına görə əsəbiləşən Montaq evə qayıdır və qadının evindən oğurladığı kitabı yastığının altında gizlədir. Daha sonra Montaq həyat yoldaşından həmin yeniyetmə qızın qəzada öldüyünü və ailəsinin bu hadisədən sonra buradan köçdüyünü bildirir. Səhəri gün Montaq xəstələnir və Mildred ərinə bir müddət işinə ara verməsini söyləyir. Yanğınsöndürmə rəisi ona baş çəkir və kitabların dəyərlərini itirməsi və

yanğınsöndürənlərin indiki vəziyyəti haqqında danışdı. Həyatın getdikcə sürətlənən tempi kitabların amansızca ixtisarına səbəb olmuşdur. Texnologiyanın sürətli inkişafı da davamlı binaların hazırlanmasına görə artıq yanğınsöndürənlərə ehtiyac qalmadı. Hökumət bunun əvəzində yanğınsöndürənlərə yeni vəzifə verdi. Onlara artıq bütün kitabları yandırmaq əmri verildi, çünki kitablar insanlara düşüncə tərzini inkişaf etdirməyə və baş verən hadisələri düzgün dəyərləndirməyə kömək edə bilirdi.

Montaq həyat yoldaşı ilə gizlətdiyi kitaba görə mübahisə edir və yanğınsöndürmə rəisi ondan dörd saat içərisində kitabı yandırmasını istəyir. Əks halda, digər yanğınsöndürənlər onun əvəzinə kitabı yandıracaqlar. Mildred ondan kitablara əhəmiyyət verilməsinin səbəbini soruşur. Montaq keçmiş kitablarda gələcək cəmiyyəti xilas edə biləcək mesajların olduğunu bildirir.

Totalitar rejimin nəzarəti altında olan insanların kitablara marağının olmamasının səbəbini insanların seçmək hüququnun olmaması ilə əlaqələndirir. Bu insanlar yalnız hökumət tərəfindən qoyulmuş qayda-qanuna əməl edərək özlərini xoşbəxt hiss edirlər. Hətta televizorlarda belə öz məqsədlərinə nail olmaq üçün proqramlar hazırlayırlar.

“Qulluqçunun hekəyəsi” — Kanadalı feminist yazıçı Marqaret Etvudun distopiya janrında yazdığı romanıdır. Marqaret bu romanı yazmamışdan öncə C.Oruell, O.Hakslı, H.G.Uels kimi yazıçıların yaradıcılığı ilə tanış olmuşdur. Hələ gənclik vaxtlardan qadınların hüququnu müdafiə edən yazıçı qadın və kişilərin bərabər hüquqlarının olduğunu vurğulamışdır. Roman cəmiyyətdə gender bərabərsizliyi, qadın azadlığı, cəmiyyətdə və dünyada qadının yeri kimi problemlərə həsr olunmuşdur. Roman tez-tez “feminist distopiyası” da adlanır. Əsərdə feminiz ilə yanaşı, eyni zamanda mühitə, siyasi rejimə qarşı münasibət ö, əksini tapmışdır. Distopik romanda zorakılıq üzərində qurulmuş hakimiyyət və bu hakimiyyətin insanların hüquqlarını məhdudlaşdırması və əhali üzərində hakimiyyət və güc əldə etməsi göstərilib. Əsərdə çoxlu sayda mifoloji və dini motivlər işlənmişdir. Hadisələr “Gilead” adlı totalitar, patriarxal və dini dövlət qururunda cərəyan edir. Romanı digər distopik romanlardan fərqləndirən əsas xüsusiyyət baş obrazın hər iki dünyanı, həm totalitar dövləti, həm də ondan əvvəlki

rejimi də görməsidir və buna görə də Offred hər iki rejimi müqayisə edə bilir. Sujet boyu keçmiş və indiki zaman iç-içə göstərilir.

Qadınlar səhər işə gedərkən qəfildən işdən çıxarıldıqlarını öyrənirlər. Əlbəttə, bu cür gözlənilməyən hadisə hər kəsin təəccübünə səbəb olur. İşdən çıxarılma səbəbini müəyyənləşdirə bilməyən qadınlar narazılıqlarını bildirsələr belə buna məhəl qoymurlar. Əsərin baş qəhrəmanı bunun təsadüf olmadığını, müəyyən məqsədlərə xidmət edən bir qurum tərəfindən edildiyini hiss edirdi. İşdən çıxarıldıqdan sonra evə qayıdan Offred, bunun başlanğıc olduğunu qarşıda daha da böyük faciələrin gözlədiyini bilmirdi. Bank hesabında pul olmadığını görəndə Offred içindəki narahatlıq hissini dindirmək üçün rəfiqəsi Moyra ilə danışmaq qərarına gəlir. Offred başına gələnləri danışsada, Moyra sanki gözləyirmiş kimi adi reaksiya verir. Moyra artıq qadınların heç nəyə sahib ola bilməyəcəklərini, sahiblənməyin yalnız kişilərə aid xüsusiyyət olduğunu bildirir. Bank hesabındakı pulun qadının ya ərinin, ya da birlikdə yaşadığı şəxsin hesabına köçürəcəklər. Bunu etməkdə məqsəd qadınların kişilərdən asılılığa öyrəşdirməkdir. Axşam Lyuk evə gəldikdən sonra Offredə hər şeyin yaxşı olacağını desə də narahatlıq hissi, xüsusilə qızının taleyi Offredi daha çox düşündürürdü.

Lyuk və Offred qaçmağa çalışırlar. Lakin, Offred gözünü açanda artıq başdan ayağa qırmızı geyinmiş qulluqçuların içində idi. Yeni yaşadıkları yer “Gilead” adlanırdı və Amerikada baş vermiş çevrilişdən sonra yaranmışdı. Bu totalitar rejimin hökm sürdüyü və insanların azadlıqlarının məhdudlaşdırıldığı bir cəmiyyət idi. İnsanlar cəmiyyətin bütün qanunlarına tabe olmalı idilər. Qadınların danışmağa haqqı olmadığı üçün birbirlərini jest, mimikadan və dodaq oxuma bacarığından istifadə edərək başa düşürdülər.

Sonsuzluğun kəskin olduğu dövrdə uşaq dünyaya gətirmə qabiliyyəti olan qadınların dövlətin malı kimi mənimsənilib yüksək rütbəli komandirlərin evinə verilməsi əsərin əsas mövzusunun təşkil edir. Bu cəmiyyətdə qadınların bütün hüquqları əllərindən alınaraq kişilərdən asılı hala salırlar. Qadınların oxumaq hüququnu əlindən alaraq onları cahilliyə məhkum edirlər. Qadınların adlarının belə əllərindən alınması bir şəxsiyyət

kimi yox olmalarına səbəb olur. Baş qəhrəman Offred bu rejimin qurbanlarından biridir. Bu cəmiyyətdə qadınları təbəqələrə bölərək onları daha da alçaldırdılar.

Qalaad cəmiyyətdə sadıqlıq, itaətkarlıq, səbir bütün qadınların yaşamaq haqqı idi. Susmaq, kişinin qeyri-şərtsiz hər bir sözünü yerinə yetirmək, tabe olmaq qadına həm baş ucalığı gətirirdi, həm də sağ qalmalarının təminatçısı idi.

Qadınların geyindiği hər rəngin əsərdə öz simvolu var. Məsələn: qırmızı rəngli ayaqqabı, don, gödəkcə geyinən qulluqçular bu rəngin simvolunu daşıyır. Qırmızı rəng bir tərəfdən həyat rəmzi, digər tərəfdən isə qan, qurbanlıq mənasını verir ki, bu da o deməkdir ki, qulluqçular dövlətin qurbanlarıdır. Qalaad Dövləti qulluqçuları dini qanunlara əsaslanaraq mənəvi və fiziki istismar edirdi.

Portuqaliyalı yazıçı Juze Saramago "Korluq" romanına görə 1998-ci ildə Nobel Mükafatına layiq görülmüşdür. Yazıçının yaşadığı dövrə, həyata və insanlara qarşı olan sərt münasibəti bu əsərdə də öz əksini tapmışdır. Romanı mükəmməl edən amillərdən biri- kitabda heç bir şeyin adının olmamasıdır, əsərdə nə insanların, nə də hadisənin baş verdiyi şəhərin adı yoxdur. Romanda yalnız nöqtə və vergüldən istifadə edilmişdir, digər durğu işarələrinə əsərdə rast gəlinmir. Roman adsız bir ölkədə insanların başına gələn hadisələrdən bəhs edir.

Roman sirli bir xəstəlik olan ağ korluq vəbasının distopik nəticəsini təsvir edir. Saramago əsərin əvvəllərində infeksiyadan danışaraq xəstəliyi təqdim edir. Xəstəlik sürətlə yayılır və bütün dünya bu xəstəliyin qurbanı olur. Romanda yalnız sosial tənəzzül deyil, eyni zamanda ən çıxılmaz vəziyyətdə mövcud olan yeni bir əxlaqın yaranmasının füsunkar hekayəsini yazır.

Bir gün bir kişi nəqliyyatda svetoforun yaşıl işığının yanmasını gözləyərkən sükan arxasında qəfildən kor olur. Bu adi bir korluğa bənzəmir, çünki onun gözləri işıqlıdır, yəni ağdır. Nə edəcəyini bilməyən kişi bu hadisədən həkimə gedir. Korluq yoluxucu olduğu üçün onu müayinə edən həkimdə bu xəstəlikdən öz payını alır. Xəstəlik getdikcə yayılmağa başlayır və bütün şəhəri əhatə edir. Hökumət xəstəliyin qarşısını almaq üçün bu kor insanları karantinə salır. Bundan sonra işlər dəyişməyə başlayır və hökumət buna

nəzarət edə bilmir. Karantin zonasında vəziyyət acınacaqlı hal alır, orda dəstələr formalaşır və bu dəstələr insanlardan pul qoparır, onları zorlayır, öldürürlər. Əsərdə korluqdan əziyyət çəkməyən yeganə insan həkimin həyat yoldaşdır. Kor olmamasına baxmayaraq həyat yoldaşını tək qoymamaq üçün özünü bu xəstəliyə tutulmuş kimi qələmə verərək yoldaşı ilə birlikdə karantinə gedir. Xəstə olmadığı üçün həkimin yoldaşı burada baş verən bütün vəhşiliklərə şahid olur.

Bir müddət sonra baş verən yanğın nəticəsində insanlar karanti zonasından qaçırlar və ölkədəki bütün insanlar artıq kor olmuşdur. Bu vəziyyətdə yeni nizam-intizam yaradılmalı və buna əməl olunmalıdır. Çünki korluq epidemiyası hər yerə yayıldıqdan sonra ağlasığmaz kaos, murdarlıq və aclıq hökm sürməyə başladı, sanki həyat dayandı.

Əsər karantində olan və hətta karantindən qaçdıqdan sonra belə bir-birindən ayrılmayan yeddi nəfərdən ibarətdir. Onların arasında yeganə görmə qabiliyyəti olan qadın bu qrupa rəhbərlik edir və bu yeddi nəfərin içərisində biri uşaqdır. Onlar sağ qalmaq uğrunda mübarizələr aparır.

Korluq gözlənilməyən bir fəlakət yaşamış cəmiyyətin necə dağıldığını, öz dəyərlərini necə itirdiyinin hekayəsidir. Biz eyni zamanda müasir həyatın, mədəniyyətin və digər bütün sahələrin sağlamlıq olmadan heç bir faydasının olmadığını görürük.

İşıqurunun yaradıcılığının ən məşhur əsərlərindən biri “Məni heç vaxt buraxma” romanıdır. “Məni heç vaxt buraxma” romanı orqan bağışlamaq üçün klokləşdirilmiş insanların hekayəsindən bəhs edən bir romandır. Romanda distopik cəmiyyət təsvir edilir. Roman üç dost arasındakı sevgi, xəyanət və ölüm ətrafında baş verir. İşıquro romanda insanlıqdan çıxmış bir toplum və daim və daim nəzarət altında olmaq kimi distopik üsürlərdən istifadə etmişdir. Romandakı xarakterlərin həyatı əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş kimi görünür, lakin İşıqurunun canlandığı dünya azadlıq, azad iradə olmadan ümitsiz və qaranlıqdır. Hekayə Ketinin dilindən danışılır.

Hailşam digər normal məktəblərdən fərqlidir, bəzi qəribəlikləri var. Hailşam məktəbində şagirdlərə yalnız bəddi və yaradıcılıq fəaliyyəti öyrədirlər. Bu məktəbdə şagirdlər ailələri ilə danışmır və heç vaxt bu məktəbi tərk etmir. Uşaqlarım çəkdiyi

rəsimplər “Madam” adlı qadın tərəfindən seçilir. Bir gün müəllimlərdən biri onların digər insanlardan fərqli olaraq orqan donorları əldə etmək üçün yaradılan klonlar olduğunu izah etdi. Məktəbi bitirdikdən sonra öz orqanlarını bağışlayacaqlar və buna görə də onlar gənc yaşda ölümə məhkumdurlar. On altı yaşlarında isə Hailşamdan ayrılırlar və digər donor olan yaşlı tələbələrlə birlikdə yaşamağa başlayırlar. Lakin, Hailşamdan sonra daha çox azadlıq və sərbəstlik qazanırlar.

Bu zaman Rut və Tomi yaxınlaşmağa başlayır, Keti isə donor bağışlayanlara dəstək olmaq üçün baxıcılığa başlayır. Keti digərlərindən fərqli olaraq uzun müddət baxıcı kimi həyatına davam edir. Buna görə də o, orqan bağışlayarkən Rut və Tominin qayğısına qala bilir. “Məni heç vaxt buraxma” finala yaxınlaşdıqca Keti uşaqlıq və yeniyetməlik dövrünün mənasız narahatlığını bir kənara qoymağa başlayır və xatirələrdən daha çox indiki zamana fikir verir. Sonuncu orqanını bağışlayarkən Rut Ketiye Tomi ilə əlaqə saxlamağı, ona baxmağı və əgər bir-birlərini həqiqətən sevsələr orqan bağışlarının gecikə biləcəyini söyləyir. Rut Tominin baxıcısı olur və onların arasında sevgi münasibətləri yaranmağa başlayır. “Madam”ın harada yaşadığını tapdıqdan sonra Keti və Tomi birlikdə xanımı ziyarətə gedirlər və onunla orqan bağışının gecikməsinin mümkünlüyü barəsində danışırlar, ondan bu barədə kömək istəyirlər. Lakin çıxış yolunun olmadığını anladıqdan bir müddət sonra Tomi öz orqan donorluğunu bitirir və Keti orqanlarını bağışlamağa haxırlaşır.

Hailşamda olan klonlara çöl dünya haqqında heç nə öyrədilmir. Obrazların Hailşam ətrafındakı meşəyə getməkdən qorxmaları çöl dünyadan nə qədər qorxduqlarını göstərirdi. Klonların niyə üsyankar olmaması və bu sistemə qarşı çıxmamaları onlar üzərində nəzarətin olduğunu göstərirdi. Eyni zamanda bununla İşiquro bir çox insanın qaranlıq gələcəyini dəyişdirmək üçün savaşa başladığını göstərirdi.

Kormak Makartinin “Yol” kitabı Amerikaya səyahət edən ata və oğuldan bəhs edir. Romanda ata və oğul yemək və isti iqlim tapmaq üçün cənuba səyahət edir. Müəllif sanki bu səyahətlə cəmiyyətdən təcrid olunmuş insanı sınaqdan keçirir. Makarti romanda iki yazı üslubundan istifadə etmişdir. Əvvəlcə köhnə, dəbli sözlərdən istifadə

etsədə, sonra kəskin, qısa cümlələrə keçmişdir. Romanda dırnaq işarələrindən istifadə edilməmişdir. Düzgün qrammatikanın olmaması romandakı personajların vəziyyəti ilə birbaşa bağlıdır.

Luis O'Neilin “Qüsursuzlar” romanı qadınların kişilərə xidmət üçün yaradıldığı bir dünyadan bəhs edir. Romanda bütün qızların ilk vəzifələri gözəl olmaqdır. Onlar artıq təbii yolla doğulurlar, xüsusi hazırlanırlar və həyat yoldaşlarını razı salmaq üçün böyüdürlər. Romanda Marqaret Atvudun “Qulluqçunun hekayəsi” romanından elementlərə də rast gəlmək olur.

Onları məktəbdə bir qrup qadınlar böyüdür və məktəbi bitirdikdən sonra isə onlara təqdim olunan üç yoldan birini seçməlidirlər. Bütün hadisələr əsərin baş qəhrəmanı “freide” adlı qadının baxış bucağından danışılır. Yazıçı qadınların adını kiçik hərflərlə yazaraq əsərdə qadınların yaşadıkları fəlakətləri göstərmək istəyirdi. Juze Saramago “Korluq” əsərində də durğu işarələrindən istifadə etməmişdir. “Qüsursuzlar” romanında kişilərin adı yalnız böyük hərflə yazılmışdır.

O'Neil romandakı distopik mühitlə əslində bizim bugün yaşadığımız dünyanı təsvir edirdi. Freide bu dünyanı dəyişdirmək üçün heçnə etmirdi, əvəzində səhv seçimlər edir və qaçınılmaz sona gətirib çıxarır.

Qadınlar estetika, gözəllik kimi anlayışların əsas tutulduğu bir dünyada yaşayırlar. Yazıçı “Qüsursuzlar” romanına görə bir neçə mükafata layiq görülmüşdür. Yazıçı qüsursuz insanların olmadığını və hətta qüsursuzluğun özünün belə bir qüsür olduğunu göstərir. Qadınların simasında özünü saf, qüsursuz görən dünyadan xəbərsiz olan insanları görə bilərik.

Bu distopik dünyada qadınlar yalnız oğlan uşaqlarını dünyaya gətirə bilərdi, qız uşaqlarının doğulmaması üçün hətta apteklərdə xüsusi dərman preparatları satılırdı.

Naomi Alderman “Güc” romanını 2016-cı ildə yazmışdır. Feminist yazıçı distopik janrda yazdığı romanı Neil adlı qadının keçmişini xatırlaması ilə başlayır. Yazıçının məqsədi keçmişdə kişilərin dominantlığını, fiziki gücünü və hakimiyyətini qadınlara verməklə dünyada yeni bir başlanğıc yaratmaqdır. Qadınlar yetkinlik yaşlarından sonra

qəribə güclərinin olduğunu görürlər və bu gücdən istifadə etməyə başlayırlar. Romanda dəyişən dünyada öz yollarını seçən dörd əsas xarakter göstərilmişdir.

Humanistliyi ilə seçilən Amerikalı yazıçı Kurt Vonnequt 1952-ci ildə “Mexaniki Piano” əsərini yazmışdır. Yazıçının ikinci dünya müharibəsində iştirakı və Almaniyanın bombalanmasına şahid olması əsərlərinə də təsir etmişdir. Hekayə tamamilə mexanikləşmə nəticəsində insan işçilərə ehtiyac qalmayan yaxın gələcəkdə baş verir. Mexanikləşdirmənin geniş yayılması aşağı təbəqə arasında münaqişələrə səbəb olur. Bu cəmiyyətdə insanların işlərini artıq robotlar yerinə yetirirlər. Roman müharibədən on il sonrakı dövrdə insanların hələ də müharibənin təsirindən çıxıbilməməsindən və robotların olduğu bu dövrdə özlərini dəyərsiz hiss etmələri göstərilir. Bir qrup gənc mühəndis üsyan edərək buna qarşı çıxmağa çalışırlar.

İkinci sənaye çevrilişindən sonra robotları Amerikalıların gördükləri işləri daha yaxşı edə bilirdilərsə, üçüncü sənaye çevrilişindən sonra ixtira edilən robotlar və kompüterlər artıq insandan daha da sürətli düşüncə tərzinə malik idi. Bu robotlar diqqətli bir şəkildə dəyərləndirmə edir və heçnəyi diqqətdən qaçırmırdılar. Gələcəkdən xəbərdar etdiyinə görə bu əsər distopik xüsusiyyətlərə malikdir.

Romanın baş qəhrəmanı yüksək dərəcəli “İQ” sahib olan otuz beş yaşlı həkim Paul Proteusdur. Ona ölkənin idarəçisi kimi baxılsa belə, Paul bu mühitdən narahat olur və real həyata qərarına gəlir. Paul yüksək vəzifədən imtina edir və sadə insanlarla yaşamağı üstün tutur. Paul həyat yoldaşı Anita ilə yeni həyata başlamaə istəyirdi, lakin Anita həyat tərzini dəyişdirmək istəmirdi. Anita və Paul arasındakı münasibət fikir ayrılıqlarından ibarətdir.

Bəşəriyyətin kor-koranə texnologiyalara inanması və texnologiyaların cəmiyyətə fəlakətli təsiri, yoxsulların insanlıqdan çıxması, sonralar Vonnequtun yaradıcılığının əsas mövzularından birinə çevrilmişdir.

Kurt Vonnequtun “Pişik Beşiyi” romanı yüz iyirmi yeddi qısa fəsildən ibarətdir. Yazıçı həqiqətin dəyişdiyini və hər bir insanın həqiqətin arxasınca düşüb bizə təqdim edilən həqiqətlər arasında öz həqiqətini yarada bilməlidir. Yazıçının məqsədi

Xirosimaya atom bombası atılan gün Amerikalı mühüm şəxsiyyətlərin bu barədə nə düşündükləri və atom bombasının yaradılmasına kömək edən elm insanları haqqında bir roman yazmaq idi. “Pişik Beşiyi” əsərinin əsas obrazı yazıçı Condur.

Yazıçı əsərdə dini mövzulara da toxunmuşdur. Dünyada çoxlu sayda müxtəlif dinlər olmasına baxmayaraq San Lorenzo adasında yeni “Bakononcu” adlandırılan xəyali bir din yaradılmışdır. Dinin yaradılması haqqında müxtəlif rəvayətlər danışılır. Yeni din özündə insanların arzu və istəklərini birləşdirən utopik bir anlayışa çevrilir.

Yazıçı romanda bənzətmələrdən, yarımçıq cümlələrsən və metaforlardan geniş istifadə etmişdir. Pişik beşiyi oyunu iplərdən təşkil olunmuşdur və diqqətsizlik nəinki oyunu uduzmağa, hətta dünyanın məhvə belə səbəb ola bilər.

“Pişik Beşiyi” romanı din və texnologiya tərəfindən məhv edilən həyatı və bəşəriyyəti özünün necə düşməni ola biləcəyini araşdırır. Conun bokononizm dininə və Papa Monzanonun sonda texnologiyaya inamı azalır. Sənayeləşmə və elm insanlara daha yaxşı həyat standartları təklif etsədə, digər tərəfdən insanların problemlərini də artırır. Elm eyni zamansa insanların kütləvi şəkildə öldürülən, şikəst edən atom bombası, odlu silahlar istehsal etdi.

İsaak Asimov – “Mən, Robot”. İnsanlar texnologiyanın inkişafından istifadə edərək öz işlərini asanlaşdırmaq üçün robotlardan istifadə edirlər. Bu robotlar insanlara zərər verməməli, insanların əmrlərinə tabe olmalıdırlar. Hətta insanlar daha da irəli gedərək robotları kölə sinfi halına gətirmişdilər. Robotlar insanların bütün istəklərini həyata keçirirdi. Digər insanlara qarşı şiddət və zorakılıq bu istəklərə aid deyildi.

Əsərdə robotlara güvənməyən və onları insanlıq üçün təhlükə sayan Spuner ilk fürsətdə robotlardan qurtulmaq fikrini dəstəkləyirdi. Məşhur professorun ölümünə görə bir qaçaq robotu günahlandırır. Spunerin robotları xoşlamamağının səbəbi keçmişdə yaşadıkları və aldığı travmalardır. Üç robot qanununa görə robotları öldürmək qadağan edilsədə, Spuner istədiyindən dönmür və ard-arda sui-qəsdlər təşkil edərək robotu öldürmək istəyir. Spunerin cəhtləri uğursuzluqla nəticələnir. Süni intellekt getdikcə öz qaranlıq tərəflərini göstərir və üsyanlar başlayır.

Suzanne Kolins 1962- ci ildə Amerika Birləşmiş Ştatlarının Sendi Huk kəndində dünyaya göz açmışdır. “Aclıq oyunları” romanı 2008-ci ildə nəşr edilmişdir. Romanda hadisələr Panem adlı xəyali bir dövlətdə cərəyan edir. Kapitolu on iki bölgədən olan əhalini qorxu və nəzarət altında saxlayır və əhalini istismar edir. Buna görə hər bölgədən ildə bir qız və bir oğlan olmaqla ildə yalnız bir dəfə mərkəzdə aclıq oyunları təşkil edirlər. Distopiya vasitəsilə yazıçı oxuculara dünyanın nə qədər dəhşətli olduğunu göstərir.

Əsərdə həyata pessimist baxış, azad iradə və şəxsiyyətin itməsi, bərabərsizlik, zülm, sui-qəsd kimi distopik elementlərdən istifadə olunur. Bərabərsizlik özünü yalnız Kapitol ilə on iki rayon arasında yox, həm də rayonların özlərinin arasındakı münasibətlərdə göstərir. Romanda həm tamaşaçıları, həm də oyunda iştirak edənləri manipulyasiya etmək üçün texnologiyalardan istifadə olunur. Romanda istifadə olunan televizor, geni dəyişdirilmiş heyvanlar, izləmə cihazları və digər texnologiyaların bir çox vəzifələri var. Bu distopik cəmiyyətdə texnoloji möcüzələrdən sui-istifadə edilir.

Əsərdə insanlar Kapitoliyə qulaq asmağa məcburdurlar və bu onlara məsul olduqlarını xatırladır. “Aclıq Oyunları” romanında digər distopik əsərlərdə olduğu kimi azad iradə və düşüncə məhdudlaşdırılır. Kapitolu bütün regionlara nəzarət edir və bu regionlarda insanlara təyin edilən işləri görməyə məcburdurlar, əks halda onları ölüm təhlükəsi gözləyir. Məhəllələrin sayının çox olmasına baxmayaraq burada insanlar yoxsuldurlar.

Beləliklə belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, XX əsrdə dünyada baş verən hadisələr distopiya janrının daha da aktualaşdırmış və bir çox yazıçılar distopik janrdan istifadə edərək yaşadıkları dövrə qarşı münasibətlərini fərqli tərzdə bildirmişlər.

II FƏSİL

ENTONİ BÖRCESİN “MEXANİKİ PORTAĞAL” ƏSƏRİNDƏ DİSTOPIK SATİRA

2.1 Entoni Börcesin ədəbi irsi

XX əsr ədəbiyyatda distopiya problemi müasir ədəbiyyatşünaslıqda mühüm problemlərdən biri idi. Distopiya daim müxtəlif bilik sahələrinin, o cümlədən ədəbiyyatşünaslığın mütəxəssislərinin diqqət mərkəzinə çevrilmişdir. Əsərin aktuallığı həm də onunla müəyyən edilir ki, bir çox yazıçılar öz yaradıcılığında distopiyaya üz tuturlar. Entoni Börces bu yazıçılardan biridir.

Con Entoni Börces ingilis ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biridir. Əksər tədqiqatçılar onun yaradıcılığını fəlsəfi nəsrə aid edirlər. Börces “kütləvi” ədəbiyyatın texnikalarından, forma sahəsində təcrübələrdən məharətlə istifadə edirdi. Börcesin yaradıcılıq maraq dairəsi çox genişdir. Börces yazıçı, şair, dilçi, bəstəkar, televiziya ssenariləri və opera librettolarının müəllifidir.

Con Entoni Börces Wilson 25 fevral 1917-ci ildə Mançesterdə katolik ailəsində anadan olub. Börcesin atası mühasib idi və axşamlar meyxanada pianoda ifa edirdi. Börcesin anası 2 yaşında ikən qrip pandemiyası zamanı vəfat etdikdən sonra atası 1922-ci ildə meyxana sahibi ilə evləndi və tütün satışı ilə məşğul oldu. Börcesi əvvəlcə bibisi, sonra isə ögey anası böyütdü. Atası 1938-ci ildə 55 yaşında vəfat edərkən heç bir miras qoymadı.

Tezliklə ailə başçısı tez-tez part-time işlədiyi barın sahibi ilə evləndi. Mühasib kimi ümitsiz karyerasını başa vuran adam siqaret və tütün sataraq pul qazanmağa başladı. Xalasının himayəsində olmasaydı, Antoninin taleyinin necə inkişaf edəcəyi məlum deyil.

Börces həmyaşdrları ilə münasibətini belə xatırladı: “Onlar ya yumruqları ilə üstümə vurdular, ya da mənə heç fikir vermədilər. Cırıq paltarlı qanqsterlər mənim kimi səliqəli geyinmiş uşaqları döyüdürlər”. Tezliklə onu Mançesterdəki katolik ibtidai məktəbinə təyin etdilər. Yazıçı daha sonrasını xatırlayır və deyirdi: “Məni məktəbə gətirəndə mən artıq oxumağı bilirdim, amma şagirdlərin çoxu bilmirdi. Deməli, mən hamı kimi deyildim.” Uşaq ikən radioda “inanılmaz fleyta solo”nu eşidənə və heyran olana qədər musiqiyə o qədər də düşkün deyildi. Bir neçə dəqiqədən sonra diktör Klod Debüssinin "Faun günortası" prelüdiyasının ifa etdiyini bildirirdi.

Börces 20 yaşı tamam olanda ailə başçısı öldü və yazıçı nəhəng, düşmən dünya ilə baş-başa qaldı. Media nümayəndələri ilə söhbətində yazıçı yeniyetməlik illərində heç bir dostu olmadığını, həmyaşdrları ilə dostluq münasibətlərinin çətin inkişaf etdiyini bildirib.

Börces Xavierian Kolləcində və Mançester Universitetində təhsil alıb, 1940-cı ildə oranı bitirib və orada ingilis dili və ədəbiyyatı tarixindən mühazirələr oxumağa başlayıb. İkinci Dünya Müharibəsi zamanı Börces orduda xidmət etdi.

Börcesin həyatında yeni bir dövr İkinci Dünya Müharibəsinin başlaması ilə əlamətdar oldu. Orduda xidmət edərkən Entoni özünü çox səhlənkar bir əsgər kimi göstərmişdi. O, davamlı olaraq tənbehlər alırdı. Entoninin ən ciddi cinayəti fərariyyət idi. İstirahət günü gənc sevgilisi Luella Consu ziyarətə getmiş və təyin olunmuş vaxtda qayıtmağı unutmuşdu. Fərari tutulduqdan sonra axtarış əməliyyatına başlansa da, tezliklə gəncin özü hərbi hissədə peyda olmuşdu.

1942-ci ildə o, 1968-ci ildə sirrozdən vəfat edən Luella İşervud Consla evləndi. Börcesin bioqrafı Endryu Bisvel “The Real Life of Anthony Burgess” adlı kitabında Luellanın işıqsızlıq zamanı dörd zənci amerikalı fərari tərəfindən necə zorlandığını və döyüldüyünü təsvir etmişdir. 1946-1950-ci illərdə Börces Birminqem Universitetində dərslər demiş, Təhsil Departamentində və Banbury Məktəbində çalışmışdır. Börcesin debüt

romanı 1949-cu ildə yazılsa da, 1965-ci ilə qədər nəşr olunmayıb. 1959-cu ilə qədər Börçes musiqi nəzəriyyəsini öyrəndi və yazmağa çox az vaxt ayırdı. 1954-cü ildə Malay Federasiyasında və 1958-ci ildə Bruneydə Təhsil Müfəttişi olub.

1959-cu ildə Entoni Börçesə dərstdə huşunu itirdikdən sonra beyin şişi diaqnozu qoyuldu və həkimin dediyinə görə, onun bir ildən çox ömrü qalmamışdı. Bu hadisə Börçesin yazmağa başlamasına təkan verdi. O vaxtdan bəri o, 50-dən çox kitabı, o cümlədən ən məşhur “ Mexaniki Portağal” (“A Clockwork Orange”) kitablarını nəşr etdi. Börçes təkcə öz adı ilə deyil, həm də həyat yoldaşının ona təklif etdiyi müxtəlif təxəllüslərlə yazır. Börçes bir dəfə qəzetin baş redaktorunun xahişi ilə öz romanı, “Mr. Enderby Inside” (1963) haqqında Yorkshire Post-a rəy yazdı - roman Cozef Kell təxəllüsü ilə yazılmışdı. Börçes həmçinin Daily Mail-ə "Məhəmməd Əli" imzalı məktublar göndərib.

1960-1964-cü illər arasında Börçes 11 roman yazmışdır. Yazıçının yaradıcılığına Ceyms Coysun (həyat və yaradıcılığına Börçes çoxlu məqalələr və bir neçə monoqrafiya həsr etmişdir) əsərləri və həmçinin müəyyən dərəcədə onun katolik dini əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir.

Əsasən Stenli Kubrikin filmə uyğunlaşdırılmasından sonra populyarlıq qazanan ən məşhur əsəri “Mexaniki Portağal” zorakılıq, azad iradə və əxlaq kimi mövzulara toxunur. Börçes bir çox dildə danışdı: rus, alman, ispan, italyan, uels, yapon və doğma ingiliscə. Bu bilik onun “Mexaniki Portağal” kitabının qəhrəmanlarının istifadə etdiyi süni “nadsat” dilini tərtib etməkdə faydalı olmuşdur

Bütün həyatı boyu Börçes həm də musiqi bəstələyib - ümumilikdə, tədqiqatçı, bəstəkar və yazıçı Paul Filipsin sözlərinə görə, o, 175-ə yaxın kompozisiyaya sahibdir, bunlar arasında həm kifayət qədər sadə melodiylar, həm də ingilis bəstəkarlıq məktəbinin ənənələrini birləşdirən mürəkkəb əsərlər var. Börçes böyük akkordlara, caz səslərinə və ritmlərə üstünlük verən konsert pianoçusu olmasa da, bacarıqlı oldu. O,

yeniyetməlik illərində və Mançestr Universitetində ingilis ədəbiyyatı üzrə təhsil alarkən musiqi yazdı, digər əsərlər arasında xor əsərləri, bir pərdəli bir opera olan Doktor Faustun layihəsini hazırladı. 1939-45-ci illər müharibəsi zamanı Börçes Britaniya Ordusunun 54-cü Diviziya Əyləncə Bölməsinin musiqi direktoru olmuş, rəqs qrupu üçün çoxlu parçalar təşkil etmişdir. Börçesin yazıçı kimi karyerası müharibədən sonra İngiltərə, Malaya və Bruneydə müəllim işləyərkən inkişaf etdi, lakin bununla yanaşı o, orkestr əsərləri, kamera əsərləri, Eliot, Auden və Şekspirin quruluşları və piano üçün parçalar da daxil olmaqla musiqi yazmağa davam etdi. . 1960-cı illərdən başlayaraq o, film, televiziya və teatr üçün musiqi yazmağa başladı.

Börçes bir çox janrda və bir çox üslubda musiqi yazdı. Onun yaradıcılığına simfoniyalar, konsertlər, opera və musiqilər, kamera musiqisi, o cümlədən solo fortepiano üçün çoxlu əsərlər, həmçinin filmlər üçün musiqi, təsadüfi parçalar, mahnılar daxildir. Barokko dövründən 19-cu əsrin sonu Romantizm və 20-ci əsrin əvvəllərində Fransız İmpressionizmini əhatə edən tonallıq ənənəsinə əsaslanan Börçesin musiqisi (Elqar, Holst, Walton, Vaughan Williams) Debussy və Stravinsky İngilis məktəbindən güclü şəkildə təsirləndi. Börçesin Üçüncü Simfoniyası Ayova Universiteti Simfonik Orkestri tərəfindən sifariş edilmiş və ilk dəfə Ceyms Diksonun rəhbərliyi altında həmin orkestr tərəfindən ifa edilmişdir (22 oktyabr 1975) və Dublinin Blooms operettası BBC Radio 1982-ci ildə Coysun yüz illiyini qeyd etmək üçün Coysun məşhur "Uliss" romanı əsasında hazırlanmışdır. Börçesin bəzi bəstələri onun Malay musiqisi haqqında təəssüratlarına əsaslanır; o, həmçinin Nyu-Yorkda Trotski operasının sahibidir (1980), piano və orkestr üçün "Yağışda Roma" fantaziyası və s. Börçes həmçinin Bizenin "Karmen" operasını ingilis dilinə yenidən tərcümə etdi və Veberin "Oberon" operası üçün yeni libretto yazdı - hər ikisi librettolar Britaniyanın müxtəlif istehsalatlarında istifadə edilmişdir. Börçes 22 noyabr 1993-cü ildə Londonda ağciyər xərçəngindən vəfat etmişdir.

Börcesin teatrdağı işi Mançestr Universitetində tələbə olarkən başladı, burada Səhnə Cəmiyyəti üçün pyesləri idarə etdi və universitet jurnalı üçün əsərlər yazdı. İkinci Dünya Müharibəsindən sonrakı illərdə o, kollecdə dramdan dərs demiş, burada Şekspirin "Hamlet" əsərinin kişilərdən ibarət tamaşasını idarə etmişdir. 1950-ci ildən 1954-cü ilə qədər Oksford Adderbury Dram Qrupu və Old Banburians' Dram Cəmiyyətinin fəal üzvü olmuşdur. Börcesin birinci həyat yoldaşı Linni bu həvəskar istehsalın bir çoxunda rol aldı. O, ilk səhnə əsərini, "Müqəddəs Veneranın ərəfəsi" (The Eve of Saint Venus) adlı mənzum dramını 1951-ci ildə tamamladı, baxmayaraq ki, onun o dövrdə oynanıldığına dair heç bir sübut yoxdur. Daha sonra pyesi novella kimi uyğunlaşdırdı və 1964-cü ildə nəşr olundu.

Şeir 1930-cu illərdən etibarən Börcesin yazılarının mühüm aspektini təşkil edirdi. Karyerasına şair kimi başlamış və son romanı Lord Bayronun daha uzun hekayəli şeirlərini təqlid edən mənzum formada yazılmışdır. Onun nəşr olunan poeziyası lirikadan tutmuş dastana, sonet ardıcılığından qəhrəmanlıq qoşmalarında fəlsəfi şeirlərə qədərdir. O, əksər standart formalarda, o cümlədən sərbəst şeirlərdə yazıb. Onun poeziyasına Viliam Empson, W.H. Auden və W.B. Yits təsir göstərmişdir.

Entoni Börces on altı yaşında şeirlər dərc etməyə başladı. Onun ilk işi iki məktəb jurnalında çıxdı. Mançestr Universitetində İngilis Dilivə Ədəbiyyatı fakültəsində oxuyarkən o, mütəmadi olaraq tələbə jurnalında şeirlər yazırdı. 1940-cı illərin əvvəllərində Londonda həyat yoldaşını ziyarət edən Börces D.Thomas və bir qrup şairlə tanış oldu. Öz nəslinin bir çox nümayəndəsi kimi, o, İkinci Dünya Müharibəsi illərində şeirlər yazdı və bu ilk işlərin bəziləri sonralar romanlarına daxil olmuşdur. Müharibədən sonra Börces T.S.Eliota şeirlərindən ibarət kitablar toplusunu göndərdiyini iddia edilmişdir.

21 iyul 1969-cu ildə Burgess, ilk insanın Aya enişini qeyd etmək üçün New York Times tərəfindən sifariş edilmiş bir neçə yazıçı və sənətçidən biri idi. Onun Apollon 11-

in Aya missiyası ilə bağlı “Təxəyyül sənin əsl Apollonundur” adlı şeiri Pablo Pikasso və Vladimir Nabukov kimi digər rəssamların və yazıçıların yazdığı mətnlərlə yanaşı dərc olunub.

Entoni Börçes modernistdir. Modernizm ədəbiyyat tarixində təxminən 1900-cü illərin əvvəllərindən 1940-cı illərin əvvəllərinə qədər davam edən bir dövrdür. Modernist yazıçılar 19-cu əsərdəki net hekayələri və qəlibləşmiş şeirlərə qarşı sanki üsyan etdilər. Modernist yazıçıların bir çoxu bunun əvəzində Birinci Dünya Müharibəsi zamanı və ondan sonrakı dövrdə cəmiyyətin vəziyyətini əks etdirən hekayələrdən danışdılar. Modernistlərin çoxu sərbəst şeirlər yazmışlar. Hətta bəzi modernistlər öz şeirlərinə bir çox ölkə və xalqların mədəniyyətlərini daxil etmişlər. “Şüur axını” yazı üslubu cəmiyyətin o dövrdəki dağınıq vəziyyətinin yazıçılara necə təsir göstərdiyini göstərirdi.

Modernizmin yaranmasında Birinci və İkinci Dünya Müharibələrinin bəşəriyyətə təsiri böyük rol oynamışdır. Modernizm hərəkatı Londonda başlamışdır. Modernizm bütün dünyada əks-sədaya malik ədəbiyyat cərəyanıdır. Modernizm ənənəvini rədd edir. Modernistlər ənənəvi romanlardan fərqli olaraq insanların daxili aləmini romana daxil edir və daxilə səyahət edilir. Modernist əsərlərdə buna görə də daxili nitq, daxili dialoq kimi anlayışlardan istifadə olunur.

1917-ci ildə Con Börçes Wilson anadan olub, 1956-cı ildə ilk romanı "Pələng vaxtı"nı nəşr edərkən "Entoni Börçes" təxəllüsü qəbul etdi. O, həmçinin Cozef Kell kimi iki kitab və Con Börçes Wilson kimi bir ədəbi tarix kitabı nəşr etdi. O, “Fortepianoçular” romanını Cozefina Kell adlı qadın təxəllüsü ilə nəşr etmək istəyirdi. Ümumilikdə altmışdan çox kitab müəllifidir. Bu romanlarla yanaşı, Börçes həm də məhsuldar bəstəkar və ssenari müəllifi kimi çalışdı. Börçes 250-dən çox musiqi əsəri, simfoniya, xor və kamera əsərləri, fortepiano, skripka konserti üçün və çoxlu sayda piano əsərləri yazdı. 1986-cı ildə o, “Mexaniki Portaqal” romanını səhnə musiqili kimi uyğunlaşdırdı.

Entoni Börçes 1950- ci illərin sonlarında Malay dili və mədəniyyəti haqqında araşdırmalar apardığı müddətdə Börçes hətta ciddi bir şəkildə müsəlman olmağı belə düşünürdü. Entoni Börçes 1969- cu ildə Alabama Universitetinin alimi Ceffri Eqlərə verdiyi müsahibədə İslam dininin cazibəsindən danışır və deyirdi ki, sən tək olan Allaha inanır və gündə beş dəfə dua edirsən, sənin çox böyük azadlığın var. Börçes “1985” romanında zəfər çalan İslam ölkədə əgər geniş nüfuz qazanarsa, Britaniyanın necə olacağını təsvir etməyə çalışırdı.

Börçes katolik olaraq dünyaya göz açmışdı. Britaniyanın müstəmləkəsi olan Malayada məktəbdə 1957-ci ildə müəllim işləyirdi. Malaya müstəqil olduqdan sonra Börçes orada qalıb işləmək istəyirdi, lakin buna görə onun müsəlman olması lazım idi. Börçes bir zamanlar müsəlman olmaq haqqında düşünürdü və bu mövzuda əgər İslamı qəbul edəcəyi təqdirdə öz adını seçəcək dərəcədə ciddi idi: Yəhya Hacı Lətif.

Börçes bir dəfə "Mən əvvəldən başlayıram, sona qədər gedirəm, sonra dayanıram" dedi. Börçesin işləmək üçün ən yaxşı vaxtı günortalar idi, çünki "şüursuz ağıl günortadan sonra özünü təsdiqləmək vərdişi var". Börçes hələdən artıq planlaşdırmanın yaradıcılıq üçün ölümcül olduğunu düşünür və buna inanırdı. Börçes özünün yazmaq hərəkətini və özünün şüursuz aqlını əvəzsiz bələdçisi hesab edirdi.

Entoni Börçesin ən məşhur əsəri olan “Mexaniki Portağal” əsərinin ilk həyat yoldaşı ilə evləndikdən qısa müddət sonra keçmişində yaşadığı hadisədən ilham almışdır. Bu distopik roman üçün Börçes tamamilə yeni bir dil yaratdı. Əsər 1971-ci ildə Kubrik tərəfindən filmə çəkildi və mübahisələrə səbəb oldu və Börçes bu film üçün 5000 funt sterlinq pul aldı.

İngilis ədəbiyyatının inkişafına Entoni Börçesin töhfəsi əhəmiyyətli və danılmazdır. Otuzdan çox roman onun qələminə məxsusdur. Yazıcının yaradıcılığı bütün dünyada tanınır. Onun əsərlərinin mövzu və problemləri çox müxtəlifdir. Fərd və cəmiyyət münasibətləri, müxtəlif mədəniyyət tiplərinin birgə yaşaması, yaradıcı şəxsiyyətin problemləri, insan münasibətləri, dini münasibətlər – bunlar yazıcının maraq dairəsinə aiddir. Börçesin antitopik romanları adları çəkilən mövzu və problemlərin müəyyən

kəsişmə nöqtəsinə çevrilir, fəaliyyətinin bütün mərhələlərində onlara müraciət edir. Beləliklə, onun antitopiyalarının materialında yazıçının dünyagörüşünün və yaradıcılığının inkişafının əsas meyillərini izləmək olar. [7,səh 1]

Entoni Börçes 1977-ci ildə Con Kitsin ömrünün son ayları haqqında “Abba Abba” adlı bir roman yazdı. Romanın adı İsveçli pop qrupundan yox, Məsihin çarmıxa çəkilərkən “ata” mənasını verən “Abba” sözlərindən götürür. Hətta Börçesin məzar daşında belə “Abba Abba” sözləri vardır.

Malaya Triologiyası Entoni Börçesin Amerika Birləşmiş Ştatlarında Malayiyanın müstəmləkəsizləşməsi dövründə yazdığı üç romandan ibarət triologiyadır. Bu triologiyaya:

- 1-“ Time for a Tiger ” (“ Pələng vaxtı”) (1956)
- 2-“The Enemy in the Blanket” (“Yorğandakı düşmən”) (1958)
- 3-“Beds in the East ” (Şərqdə çarpayılar”) (1959)

Trilogiya tarix müəllimi Viktor Krabenin peşə çətinliklərini, taleyini, evlilik problemlərini və qiyamçılara qarşı müharibədə öz vəzifəsini yerinə yetirmək üçün göstərdiyi cəhdlərini izləyir.

Trilogiyanın birinci hissəsi kitabın birinci səhifəsində cəvi yazısı ilə "bütün malayiyalı dostlarıma" həsr olunub. Triologiya Börçesin ilk nəşr olunan bədii əsəri idi və 1956-cı ildə ortaya çıxdı. Malaya yarımadasının bütün etnik qrupları – Malay, Çin və Hindistan - Mansor Məktəbinin elitar məktəbində tarix müəllimi olan Viktor Krabbenin başına gələn hadisələrdən bəhs edirlər.

Mansor məktəbinin müəllimi Viktor Krabe tələbələri ilə gecə vaxtı gizli təlimlər keçirən kommunist oğlanın yaratdığı təhlükə ilə mübarizə aparmağa çalışır. Lakin direktor , Krabe-nin xəbərdarlıqlarına istehza edir.

Alkoqollu polis leytenantı, isti pivəyə üstünlük verən Nabi Adams, Krabeni avtomobil almağa razı salır. Krabe özünün sürücü olduğu və avtomobil qəzası edərək

travma almasına və birinci həyat yoldaşını bu qəzada itirməsinə baxmayaraq, təkidlərə görə avtomobil aldı.

Krabenin Malay gecə klubunda işləyən boşanmış bir qadınla münasibətinə görə sarışın Fenella ilə olan evliliyi dağılır. Adamsda işləyən polis məmuru Fenellaya qarşı gizlincə sevgi münasibətləri bəsləyir. Bu polis məmuru cütlük üçün sürücü kimi işləyir.

“Mexaniki Portağal” romanını yazmağa başladıqdan 20 il sonra “1985” romanını yazdı. Romanı yazarkən Corc Orueldən ilhamlanmışdır. “1985” romanında yazıçının totalitarizmə baxışı Corc Oruelin baxışından bir az fərqlidir.

Məhşur ingilis yazıçısı Entoni Börçes Corc Oruelin “1984” romanından ilhamlanaraq özünün “1985” romanını yazmışdır. Romanın baş qəhrəmanı Bev Conesdir. Romanın baş qəhrəmanın həyat yoldaşını itirməsi ilə başlayır. Həyat yoldaşını itirdikdən sonra Bev on üç yaşında olan qızı Bessi ilə tək qalır. Bessi reallıq və fantaziya arasındakı fərqləri dərk edə bilmirdi.

Həyat yoldaşının ölümündən sonra Bev ittifaq sisteminə qarşı olan düşmən münasibət bəsləyir. Bu Bevin sistemə qarşı ilk çıxışı deyildi, bundan daha öncə sistem tərəfindən işdən çıxarılmışdı. Tətil zamanı işləməsi onun həmkarlar ittifaqından üzvlülüynünün ləğvinə səbəb olmuşdur və buna görə işsiz qalmışdır. Tezliklə evini itirəcəyini bilən Bev qızını dövlət tərəfindən idarə olunan bir müəssisəyə aparır. Bütün bu yaşananlardan sonra Bev bir avaraya çevrilərək Londonu gəzir və özü kimi işsiz bir qrup müxaliflərlə birlikdə olur. Bu zaman sağ qalmaq üçün mağazalardan oğurluqlar edir və daha sonra yaxalanaraq həm həbsxana, həm də psixiatriya xəstəxanasının xüsusiyyətlərinə malik olan dövlət müəssisəsinə təhsil almaq üçün yerləşdirilir.

Təhsil müəssisəsində Bevi yenidən cəmiyyətin faydalı bir üzvünə çevirmək üçün zorla təbliğat filmələrinə baxdırırlar. Entoni Börçesin “Mexaniki Portağal” əsərində də oxşar üsuldan istifadə edilmişdir. Bu yazıçının əsərləri arasındakı oxşarlığı göstərilir. “Mexaniki Portağal” romanında baş qəhrəman Aleks dövlət tərəfindən yenidən cəmiyyətə qayıtmaq və yaxşı insan olmaq üçün bu üsuldan istifadə etmişdilər. Bev burada cəzasını çəkir və azad insan kimi buradan ayrılır.

Bev Londona qayıdır və yaşamaq ,gəlir əldə etmək üçün Azad Britonslar adlı şəbəkəyə qoşulur. Bu şəbəkə Britaniyadakı tətillər səbəbindən yaranan xaosda nizam-intizamı təmin edir.

Bev qızı Bessini varlı bir şeyxə satır və bu üsullada onun təhlükədə olmadığını və hətta qızının da razı olacağını düşünür. Bu vaxt Bev “Azad britaniyalılar”ın Britaniyanın yenidən qurulmasını, yəni müsəlman dövləti kimi qurulmasının qarşıya məqsəd qoyan islam qruplaşması olduğunu anlayır.

Bev qızını Əl-Dorçesterə səfəri zamanı ona rəğbət bəsləyən varlı bir şeyxə arvad olaraq satır və heç olmasa bu yolla onun təhlükəsiz və razı qalacağını düşünür. Bu arada o, “Azad britaniyalılar”ın Britaniyanın müsəlman dövləti kimi yenidən qurulmasını hədəfləyən islam qruplaşmasının cəbhəsi olduğunu aşkar edir. Bev təhsilinə görə bu müəssisədə işə alınır və ölkəni bürüyən tətillər haqqında məlumat verir. Bu tətillər getdikcə daha da artır və ümumi tətillə çevrilir. Tətildən bir neçə müddət sonra Bev yenidən həbs olunur və təhlükəsiz bir müəssisədə ömürlük qalmağa məcburdur. Bev bu müəssisədən yalnız ailə üzvləri tərəfindən geri götürülməklə çıxıb bilər. Bev müəssisədə olan məhbuslara tarix dərsləri verməklə öz karyerasını yenidən canlandırır. Əsərin sonunda Bev müəssisənin ərazisinə girərək elektrik hasarına toxunur və qəsdən özünü öldürür.

Börçes Bruneydəki vəzifəsindən azad edilib vətəninə qayıtdıqdan bir müddət sonra London xəstəxanasında olan nevrologiya palatasında yatdı. Bu xəstəxanada müxtəlif beyin testləri keçirildi və testlərin çoxu mənfi nəticə verdi. “Həkim xəstədir” əsərindəki obraz da yazıçının özü kimi nevroloji xəstəxanada yatır.

“Həkim xəstədir” (“The doctor is sick”) romanı Entoni Börçes tərəfindən 1960-cı ildə yazılmışdır. Entoni Börçesin tərcümeyi halında kitabı cəmi altı həftəyə yazıldığını bildirmişdir. Romanı yazıçı Malayadan İngiltərəyə döndükdən sonra yazmışdır.

Romanın adındakı həkim beyin xəstəliyindən əziyyət çəkən professor Edvin Spindriftir. Edvin evli olsada, bu evlilikdə xoşbəxt deyil, tam əksinə bədbəxtədir. Edvin nevroloji xəstəxananın palatasında testlərdən keçərkən həyat yoldaşı yaxınlıqdakı

barların birində yeni dostları ilə əylənir. Xanım Spindrift bəzən hətta özü gəlmək əvəzinə dostlarını Edvinin yanına xəstəxanaya göndərir. Romanın çox hissəsi sanki xəyalların ardıcılığıdır: Edvinin narkoz alarkən həyat yoldaşı və şirkətlə bağlı narahatlıqları fantaziyaya çevrilir.

“Dövlətin şeytani” (“Devil of a State”) Entoni Börçes tərəfindən 1961-ci ildə yazılmışdır. Roman yazıçının 1958-1959-cu illərdə Cənub-Şərqi Asiya sultanlığının paytaxtı Bandar Seri Beqavanda yaşayıb-ışlədiyi təcrübəsinə əsaslanır. Roman Börçesin "ekzotik romanları" adlandırılan romanları içərisində dördüncüsüdür.

İtaliyalı ata və oğul olan Nando və Paolo Taska möhtəşəm məsciddə mərmər üzərində işləyirlər (bu məscid layihəsi İtalyan memarlar tərəfindən verilmiş və Börçes Bruneydə olarkən tikilən Sultan Ömər Əli Seyfuddin məscididir).

Paolo cib saatına görə atası ilə şiddətli mübahisədən sonra məscidin minarələrindən birinə sığınır. Paolonun əməlindən xəbərdar olan siyasi müxalifətçilər onu bu mübarizədə qəhrəman kimi ucaldırlar. Bu hadisə Paolonun dünyanın maarifçi dairələrində məşurlaşmasına səbəb olur.

“Əlin səsi var” (One hand Clapping)- 1961- ci ildə yazılmış bu əsər Börçesin yaradıcılığında önəmli yer tutur. Yazıçı bu əsəri “Cozef Kell” imzası ilə yazılmışdır. Bu əsərdə Soyuq Müharibə ortasında olan İngiltərə öz əksini tapmışdır. Romanın adı Malay atalar sözlərindən götürülmüşdür və qarşılıqsız sevgi mənasını verir. Qarşılıqsız sevgi istehlak pərdəsi altında meydana çıxır. Oyunu qanuna uyğun oynasanız və bütün sahib olduqlarınızın qarşılığında pul ödəsəniz belə geri qaytarılmayacaq. Roman həmçinin həyatımızın indiki dövrü ilə də səsleşir. Romanın qəhrəmanı təhsilsiz bir qadın olan Canetdir. Canetin təhsilsizliyi və cəhaləti əsərdə mənfi obrazdır.

“The Wanting Seed”- Entoni Börçesin 1962-ci ildə yazdığı distopik romanıdır və “Mexaniki Portağal” romanı ilə birlikdə nəşr olunmuşdur. Roman əhalinin həddindən artıq çox olduğu futuristik bir dünyada baş verir. Bu dünyada əhalinin çoxluğu təhlükə olaraq görülür, məhsuldarlıq və hetroseksuallıq qadağan edilir. Əhalinin qarşısını almaq

üçün homoseksuallıq təklif olunur. İngiltərədə qısa müddətdən sonra yeni qanun homoseksuallara bəzi hüquqlar verdi və bu romanda irəli sürülən məsələyə bənzəyir.

Romanda bir çox məsələlərə toxunulsa da, əsas mövzu həddindən artıq artan əhali və onun mədəniyyətlə əlaqəsidir. Romanda din, hökumət və tarix məsələlərinə də toxunulur. Müharibənin pislənməsi kitabda əhəmiyyətli yer tutur.

Entoni Börçes tərəfindən “Dünyanın Gücləri” (“Earthly Power”) əsəri səksən birinci ad günündə təqaüdə çıxmış yazıçı Kennet Tomezin haqqında danışır. Kennet bir çox kommersiya uğuru əldə etsə belə, özünü yüksək sənət hesab edəcəyi hər hansı bir sənət yaratmadığını hiss edir, buna görə yazıçı kimi uğursuz hesabluq hissi keçirir. O, homoseksuallığı nəticəsində özünü təcrid olunmuş kimi görür və bu onun həm ailəsi, həm də kilsə ilə olan əlaqələrini kəsir. Romanda Kennetin xarakteri Karlo Kampanatinin xarakteri ilə ziddiyyət təşkil edir. Kennet pessimist, Karlo əbədi optimistdir.

Romanın girişində Kennet Malta arxiyepiskopunun onu görməyə gəldiyi xəbərini alanda gənc bir oğlanla yataqdadır və özünü toparlayaraq arxiyepiskopu salamlayır. Romanın çox hissəsi isə Kennetin keçmiş hadisələri xatırlamasından ibarətdir və Kennetin seksuallığı ilə barışması ilə bağlı ilk xatirələrindən başlayır. Kennet cinsi durumu barəsində bacısına danışır və bu barədə ona güvənir. Kennetin bacısı Hortens anasına bu barədə danışdıqda o, oğluna məyusluğunu bildirən bir məktub yazır.

Kennet ehtiyac anında ona təsəlli verməsi üçün kilsəyə müraciət etmək istəsə də, bir keşiş qarşısında homoseksuallığını etiraf etdikdən sonra cəza alacağını və rədd edildiyini görür. Həyatında bütün bu olanlara baxmayaraq, özünə sadıq bir həyat tərzini sürməli olduğunu anlayır. Romanın sonunda Kennet İngiltərəyə qayıdır və burada bacısı Hortens ilə birgə yaşayır. O, nəhayət, öz homoseksuallığı, ailəsi və kilsənin ona verdiyi hökmə barışdı.

Romanda əsas mövzular homoseksuallıq və yaxşıya qarşı şərdir. Əsər 1970-ci illərdən başlayır, 1918-ci ilə qayıdır və sonra baş qəhrəman Kennet 1970-ci illərə qayıtmaq üçün irəliləyir.

2.2 “Mexaniki Portağal” əsərində distopik dünya

1962- ci ildə nəşr olunan “Mexaniki Portağal” əsəri Entoni Börçesin ən məhşur əsəridir. “Mexaniki Portağal” əsəri Börçesin distopik baxışını və onun köklərini araşdırır. [8, səh 92] Distopik janrda olan əsər İngiltərənin qədim sahil qəsəbəsi olan Hovda qələmə alınıb. Börçes romanın ilham mənbəyinin, həyat yoldaşının İkinci Dünya Müharibəsi zamanı İngiltərədəki sərxoş amerikan əsgərləri tərəfindən döyülməsindən sonra gəldiyini demişdi. Hamilə olan həyat yoldaşı bu hadisədən sonra hələ doğulmamış uşağını itirmişdi. Romanın mərkəzində dayanan əsas mövzu davranış nəzəriyyəsidir.

Börçes “Mexaniki Portağal”da gələcək həyatı təsvir edir, lakin distopik elementləri bugünkü dünyada tapmaq mümkündür. Əsərdəki cəmiyyət bugünkü dünyanın əks-sədalalarına malikdir, zorakılıq ehtiva edir və bu, oxucuya distopik meylləri müəyyən etməyə kömək edir. [8, səh 94]

Entoni Börçesin “Mexaniki Portağal” (1962) əsəri həm satirik qara yumor, həm də distopiyaya aid bir nümunədir. Əsər əsas qəhrəman olan Aleksin, zorakılıq və pis meylinə baxmayaraq, o, sünilikdən uzaq, orijinalı kimi bir xarakter olmaq üçün mübarizə aparır.

Kitabın adı və ifadənin mənşəyi ilə bağlı bir neçə fikir səsləndirilmişdir. 1945-ci ildə Börçes İngiltərədəki pubların birində “mexaniki portağal kimi qeyri-adi” ifadəsini eşitmişdi və sonralar dəfələrlə bu ifadəni müxtəlif yerlərdə görmüşdü.

Müəllifin ikinci açıqlaması isə Malay dilində olan bir musiqidə işlənən “orang” sözündən gəlir. Malay dilində “ orang” insan deməkdir.

İlk romanlarında İngiltərənin Malaya koloniyasında qarşılaşdığı qərb və şərq mədəni qarşıdurmalarını araşdırarkən, 1961-ci ildə Sovet İttifaqına səfər etmiş, orda gördüyü kommunist rejimindən təsirlənərək “Mexaniki Portağal” əsərini yaratmışdır. Roman 1962- ci ildə Soyuq Müharibənin ən qızgın çağında yazılmışdır. Romanda rus dilindən təsirlənən “Nadsat” adlı bir növ jarqondan bəhs edilirdi. Həmin dövrdə Rusiyada totalitar cəmiyyət mövcud idi.

Roman modernizmdən sonrakı dövrdə nəşr edilmişdir. Roman totalitar hökumətə futuristik baxışı ortaya qoyur. O, müxtəlif zorakılıq və aqressiya səhnələrini, hökumətin narahatlığına qarşı sərt tənqidi əks etdirən postmodern bir qarışıqlıq təqdim edir. “Mexaniki Portağal” əsəri 21 fəsildən və üç hissədən ibarətdir. Hər hissə yeddi fəsildən ibarətdir. Lakin sonuncu fəsil roman ilk dəfə Amerikada nəşr edilərkən nəşrlərə daxil edilməmişdir. Romanın müəllifi iqtisadi şəraitə görə bu nəşrləri qəbul etdi və Kubrikin çəkdiyi film bu nəşrə əsaslanırdı. Müəllifin 21 rəqəmini seçməsi təsadüfi deyil, bu müəllifin fərdin yetkinləşdiyini düşündüyü yaşı və həmin dövrdə İngiltərədəki səsvermə yaşı idi. Romanın üç hissədən ibarət olması insanın üç yaşını, xüsusilə uşaqlıq, yeniyetməlik və yetkinlik dövrlərini nəzərdə tutur.

Əsər “utopiya” nın əksinə futuristik cəmiyyəti təsvir edir. Əsərdəki distopik elementlər: dövlətin mövcudluğu və onun vətəndaşlar üzərində təzyiqi, insanlığa münasibəti, sistemə qarşı üsyankar bir qrupun varlığı. Romanın əvvəlindən oxucular öz vətəndaşlarına təzyiq göstərən və onların arasında fərdiliyi məhv edən totalitar dövlətin hökmranlığını hiss edirlər. Dövlətə qarşı üsyankar bir qrupun varlığı və ya hər hansı bir orqanın geyimləri, davranışları ilə açıq-aydın fərqli dil və ictimai həyat distopiyanın əsas mövzusu olaraq böyük rol oynayır.

Roman zorakı gənclərin bol olduğu totalitar cəmiyyətdən bəhs edir. O, cəmiyyətin sağalmaz zorakılığa məruz qalan yetkinlik yaşına çatmayan cinayətkarı psixoloji cəhətdən “reabilitasiya etmək” üçün uğursuz cəhdini araşdırır. Onun müasir cəmiyyətə baxışı pessimist olsa da, bədii ədəbiyyatı ümumilikdə komikdir.

Romanın əsas qəhrəmanı Aleks çoxlu pişikləri olan qadını öldürdükdən sonra polis əməkdaşları tərəfindən tutulacaq və elmi üsullarla reabilitasiya ediləcək. Tətbiq edilən texnikaların əsas məqsədi Aleksin özbaşına yaxşını və şəri seçmək bacarığından məhrum etmək olacaq. Hakimiyyət gənclərdə zorakılıq motivlərini məhv edərək utopik cəmiyyət yaratmağa çalışacaq. Fərdi azadlığa məhəl qoymamaq, seçim etmək və Ludoviko texnikasından istifadə etməklə hakimiyyət totalitar rejimə çevrilir və distopik dünya yaranır.

Roman qarışıq rəylər aldı. Bəziləri romanın zorakılığından və dilindən şikayətlənsə də, digərləri romanın mühüm suallar doğurduğunu, məsələn; insanın yaxşı olmağa məcbur olmaqdan, pis olmağa qərar verməsinin daha yaxşı olub- olmaması kimi mühüm suallar doğurduğunu qeyd edib.

1971 -ci ildə əsərin motivləri əsasında Stenli Kubrik tərəfindən eyniadlı Mexaniki Portağal (A Clockwork Orange) filmi çəkilir və bu filmdən sonra həm Entoni Börçes, həm də müəllifin bu əsəri dünya şöhrəti qazanır. Film bəyənilsə də, zorakılıq və cinsi məzmunlu səhnələri mübahisə doğururdu.

Börçesin öz romanı haqqındakı fikirləri: “Bütün heyvanların ən ağıllısı, yaxşılığın nə demək olduğunu bilən insanlara sisteməlik təzyiqliq tətbiq edərək onları mexaniki işləyən bir mühərrikə çevirənlərə qılinc kimi iti qələminlə hücumə keçməkdən başqə heçnə etməm”

Psixatriya yaxın gələcəkdə distopik İngiltərədə yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri, gənclər dəstələri və digər sosial, siyasi və iqtisadi mövzuları şərh etmək üçün narahatedici, zorakı təsvirlərdən istifadə edir.

Gəncliyin təlatümlü inkişaf dövrünə toxunan bu kitabda ictimai quruluş sərt tənqid edilib. Aleksin ailəsinin laqeydliyi və nəticələri üzə çıxır. Romanda dörd fərqli personah var və Aleks mərkəzdədir.

Aleks və onun yeniyetmələrdən ibarət dəstəsi romanın birinci hissəsində əsas distopiya elementi olan ultra zorakılığın mənbəyidir. Romanda yalnız ultra zorakılığın gündəlik həyata daxil edilməsi deyil, eyni zamanda Aleksin öz hərəkətlərini qanuniləşdirməsi və onlardan həzz alması daha qorxulu bir mənzərə yaradır.

Əsər Aleks adlı gəncin dilindən danışılır və Aleksin enişli- yoxuşlu inkişafını araşdırır. Aleks əsas personajdır, yeniyetmədir, yeniyetmə təcavüzü və üsyanın təcəssümüdür. Günümüzün ictimai quruluşu Aleks vasitəsilə sərt bir dillə tənqid edilir. Baş qəhrəman Aleks antisosial cinayətkardır və maraqları arasında klassik musiqi (xüsusilə Bethoven), təcavüz, oğurluq və “ultra zorakılıq” daxildir. Aleksin indiki həyatı

haqqında çoxlu təfərrüatlar olsa da, keçmişi haqqında məlumat yoxdur. [7,səh 20] Aleks onun kimiləri ilə birlikdə gecələr küçələrdə dolaşan, başqa dəstələrlə döyüşən, müdafiəsiz keçənlərə hücum edən, insanları şikəst edən, mağazaları qarət edən gənclər dəstəsinin başçısıdır. O, Pit ,Corc və Dim adlı kiçik quldur dəstəsinə rəhbərlik edir. Aleks döyülmə və zorlamalardan böyük həzz alır. Narkotiklərlə və Bethovenin musiqisini dinləməklə aqressiyasını stimullaşdırır. Aleks qadın, uşaq fərq etmədən müxtəlif vəhşiliklər, cinayətlər törədir. Həbsxanaya düşdükdən sonra Aleks həyatı başqa prizmadan görür. Qismən dinə yönəlir.

Aleks müasir dünyada insanların şiddət meyilli olduqlarını göstərən bir xarakterdir. İnsanlar var olduqları müddətdə şiddət də olacaqdır və Aleks kimilər hər gün daha da çox qarşımıza çıxacaqdır.

Cəmiyyət tərəfindən anormal və pis kimi qiymətləndirilsə də öz müstəqil iradəsini və seçimlərini ortaya qoyur:“ Mən bunları sevdiyim üçün edirəm” deyir. Digər tərəfdən Aleksin azadlıq iradəsi Kamyunun əsərlərində tez-tez üzə çıxan üsyankar obrazları xatırladır. Aleks Nitşe , Sartr və Kamyunun ideyalarına müxtəlif aspektlərdə həyat verir.

Kitabda Aleks və yoldaşları cəmiyyəti və dövləti sorğulayır. Baş qəhrəman Aleks hakimiyyətə qarşı üsyankardır. Onlar fərqli dildən, rus və ingilis dilləri ilə qarışıq dildən istifadə edir və insanları vandallaşdırırlar. Bu, onlar üçün bir növ həyat tərzidir. Entoni Börces kitab vasitəsilə hökuməti və onun tətbiqlərini tənqid edir. Aleksin fikrincə, müasir tarix repressiv və güclü maşınlarla qarşı mübarizə aparan fərdlərin dövrüdür. Bütün hökumətlər maşındır və onlar sadəcə insanları formalaşdırmaq istəyir. Aleks bu hökumət ideyası və onun nəticələri ilə mübarizə aparır. Onu beyinsiz, düşüncəsiz bir şeyə çevirməyə çalışan həmin maşınla toqquşur. Hökumət Aleksini yenidən dizayn etmək üçün hər şeyi tətbiq etməyə hazırdır.

Hökumət və qanunvericilər dominant ideologiya üçün işləyir və həyatımızı təmamilə formalaşdırmağa çalışır. İnsan təbiətlə bütün əlaqələrini itirmiş və cəmiyyətdə təbəqələşmə başlamışdır. Bu dövrdə gündəlik həyatda yazılı və yazılmamış qanunlar, qaydalar dominant oldu və siyasi hegemonluq üzə çıxdı. İctimai dəyərlər artıq

ideologiyaya xidmət edir. Cəmiyyətin ümumi motivləri və dəyərləri orta təbəqənin dəyərləri kimi qəbul edilməlidir. Bu ideologiyanın təsiri Aleksin timsalında açıq şəkildə özünü büruzə verir. [16, səh 24]

“Mexaniki Portağal” əsərində Aleks ailəsində də eyni vəziyyəti müşahidə edir. Aleksin ailəsi orta təbəqədəndir. Onlar yalnız sinif şüuruna görə gündəlik işləri ilə məşğuldur və avtomatik maşına çevrilirlər.

Ailəsindən fərqli olaraq Aleks hekayənin başlanğıcında bu sinif dəyərlərinə qarşı üsyançı kimi görünür. Aleks bütün dəyərlərə dəyərlərə və nizama zidd davranır. O, cəmiyyətin normalarını qəbul etmir. O, hazır inancları və dəyərləri qəbul etmir. O, cinayət törətməklə cəmiyyətin könüllü üzvlərinə qarşı sistemdən qisas alır. O, məktəbdə oxuyarkən digər məktəblilərdən fərqli olaraq, qeyri-adi məktəbli həyatı yaşayır. Beyni öyrənməkdən və çalışmaqdan başqa şeylərlə məşğuldur.

Aleksə görə dominant ideologiya fərdlərə öz seçimini etmək şansı vermir. Sistem fərdlərini öz dəyərlərinə uyğun olaraq yaxşı və ideal görsənməyə məcbur edir. Cəmiyyətin dəyərləri zamandan asılı olaraq dəyişə bilər. Aleks insanın seçim edə bilməməsindən və azad olmamasından şikayətlənir.

Roman boyu sistem daim sorğu-sual edilir. Bir cəmiyyətdə qəbul edilən üzv olmaq üçün sistemin qaydalarına tabe olmalı və onların üzərinə qoyulan dəyərlərə uyğun hərəkət etməlidir. Aleks öz istəklərinə görə hərəkət etsə, sistemin onu dəyişdirəcəyi bir həqiqətdir.

Aleks və dostları yazıçı F.Aleksandrın evinə hücum edərkən onların qəzəbi orta təbəqənin dəyərlərinə qarşıdır. Evi qarışdırırlar, yazıçıya işgəncə verirlər, arvadını zorlayırlar. Onlar ev sahibinin yazdığı kitabın məzmununu görəndə qəzəbi sakitləşir. Kitabın məzmunu onlara təsir edir, çünki sistemə qarşı oxşar nöqtəyi-nəzərdədirlər.

“Mexaniki Portağal” gənclərin yalnız sistemə qarşı qəzəbləri, eyni zamanda hökumət tərəfindən qoyulmuş ideologiyaya yönəlmiş ictimai tənqiddir. Roman xəyali bir zaman və məkanda qurulsada, o çağdaş mədəni dəyərləri və ideoloji cəhətdən formalaşmış əxlaqi satirikləşdirir. [16, səh31]

Corc və Dim dəstənin ən yaşlı üzvləri idi və onlar bir-birinə çox yaxındırlar.

Corc Aleksin lider statusunu sarsıtmağa cəhd edirdi. Corc həm də açıq sözlü, iddialı və bir qədər acgöz idi. Dim təmkinli bir vəhşi idi. Dim hətta belində silah kimi daşdığı uzun zəncirdən də istifadə edirdi. Romanda Corc Aleks həbsdə olarkən uğursuz bir quldurluq zamanı öldürüldü. Pit dəstənin ən gənc üzvi idi.

O, romanda çox danışmırdı və danışdığı yeganə vaxt ya həmkarları ilə razılaşdığını bildirir, ya da qısa mübahisə edirdi. Digər dəstə üzvlərinin heç birinin tərəfini tutmurdu və onlar öz aralarında döyüşəndə ondan kənardə qalırdı. Pit romanın sonunda Corcina adlı qadınla evləndi və daha sonra Alekslə görüşdüyü zaman ona ailə həyatı qurmağı düşünməli və normal bir vətəndaş kimi cəmiyyətin qalan hissəsi ilə qarışmalı olduğunu söyləyirdi.

Zorakılıq hər yerdədir. Aleks ulduzlarda nə olduğunu maraqlandıran Dimə deyir: “Biri bıçaqlanır, biri də bıçaqlayır”. Siz zorakılıqdan qaça bilməzsiniz qardaşlarım, insan olan hər yerdə zorakılıq var.

Kitabdakı personajlardan biri olan P.R.Deltoid- kriminal reabilitasiya sahəsində sosial işçi kimi fəaliyyət göstərirdi. O, gənclərlə münasibət qura bilmirdi və onları ittihamına görə empatiyadan və anlayışdan məhrum idi. Həqiqətəndə, Aleks yaşlı qadını öldürdüyünə görə həbs edildikdə və sonra bir neçə polis məmuru tərəfindən vəhşicəsinə döyüldükdə, Deltoid sadəcə ona tüpürmüşdü.

Həbsxana keşişi- zorakı bir insanı heç bir seçim edə bilməyən davranış avtomatına çevirməyin əxlaqi olub- olmadığını sorğulayan ilk personajdır. O, Aleksin rifahından həqiqətən narahat olan yeganə personajdır. Lakin, Aleks tərəfindən ciddi qəbul edilmirdi.

Billiboy- Aleksin rəqibidir. Hekayənin əvvəlində Aleks və onun dəstəsinin üzvləri Billiboy dəstəsi ilə döyüşür və bu mübarizə polis gələndə qəfil başa çatır. Daha sonra Aleks həbsdən çıxandan sonra Billiboy artıq polis əməkdaşı kimi fəaliyyət göstərir və

Aleksi izdihamdan xilas etdikdən sonra onu şəhərdən kənara aparır və orda onu vəhşicəsinə döyür.

Aleks xilas olmağa çalışarkən “mexaniki portağal” ın yazıçısı və əvvəllər evinə girib, ortalığı dağıdıb, həyat yoldaşına təcavüz etdiyi yazıçının evinə sığınır. Yazıçı Aleksi evə alır, çünki Aleks hakimiyyətin yeni kampaniyasının insanlığa zidd olduğunu sübut etmək üçün bir fürsət idi. Hətta yazıçı bu quruluşu tənqid edərək Aleksə “ sənin günah işlətdiyini bilirik, lakin hökumətin sənə tətbiq etdiyi cəza bu cinayətə nisbətən daha böyükdür. Səni mexaniki maşın halına salıb, seçmək hüququndan məhrum ediblər. Sən artıq sadəcə yaxşılıq edə bilən mexaniki maşınsan. Aleks bu dəfə də başqa birisi tərəfindən yeni məqsədlər üçün istifadə olunmağa başlayır. F.Aleksandır dövlətin nə qədər irəli getdiyini göstərmək üçün Aleksdən istifadə etməyə başlayır. Sonradan hökumət F.Aleksandırı həps edir. Aleks F.Aleksandırın evində olarkən “ Mexaniki Portağal” adlı kitab tapır və bu açıq- aydın şəkildə Börcesin öz romanını sadəcə qurğu və fantastika olmadığını göstərir.

Gecələr küçələrdə polis patrulları azdır və küçələrdə ölçüyəgəlməz zorakılıq hökm sürür. Aleks romanda bildirir ki, günlər “moruq”lara (yaşlı), gecələr isə gənclərə aiddir. Məktəbə getməyən hər kəs işləmək məcburiyyətindədir.

Roman üç hissədən ibarətdir: Birinci hissədə müəllif bizi Aleksin dəhşətli dünyası ilə tanış edir. İkinci hissədə Aleks həbsxanaya düşür. Aleksə on dörd il həps cəzası verilir. Börces həbsxana ilə bir insanı islah etməyin mümkünsüzlüyünü göstərir. Aleks orda iki il keçirdi və birdən azad olmaq fürsəti yarandı: özü üzərində təcrübə aparmağa razı olan hər kəsə amnistiya vəd olunurdu. Onunla nə edəcəklərini düşünməyən Aleks razılaşır. Eksperiment isə belədir: Aleksin beyni yuyulur, onu nəinki zorakılıqdan, hətta cinsi əlaqədən də aciz edir. Hətta Bethovenin musiqisi də onu incidir. Aleks həbsdən çıxdıqdan sonra çəkdiyi sınaqlar romanın üçüncü hissəsini təşkil edir. Aleks həbsdən çıxdıqdan sonra artıq hər şeyin dəyişdiyini görür. Valideynlərinin kirayəçisi Co onu evdə əvəz edir və Aleksin valideynləri ona öz oğulları kimi rəftar edir. Co Aleksin yataq otağında yaşayır və Aleksin bütün əşyaları yaşlı qadının pişikləri üçün satılmışdı. Çünki

sahibi öldükdən sonra onlara baxacaq bir adam yox idi. Aleks Mozart dinləmək istəyir,ancaq ona qulaq asarkən mədəsi bulanır. Aleks yolda bütün qurbanları ilə qarşılaşır. Börçes onların qəddarlığını vurğulayır. Aleks intihara çətdirməyə üçün uğursuz cəhdədən sonra o, beyin silkələnməsi keçirir və müalicədən sonra ona aşılana bütün reflekslər yox olur. Aleks sağlam şəkildə yenidən bayıra çıxır.

Dövrünün barlarından ilham alaraq Börçes əsərdə Korova Milkbarı təsvir edir və roman oğlanların oturub içdiyi Korovada başlayır. Aleks və onun dəstəsi barı tərk edir, soyğunçuluq, avtomobil oğurluğu, zorlama da daxil olmaqla bir çox cinayətlərə yol verirlər. Normal vəziyyətə qayıtdıqdan sonra Aleks yeni bir dəstə toplayır və həbsdən əvvəl etdiyi davranışla məşğul olur. Lakin, tezliklə qəddar həyat sürməkdən yorulur. Aleks gəncliyi ilə birlikdə zorakılığın dadını itirir. Köhnə dostu Pit ilə qarşılaşdıqdan sonra ailə qurub oğul evlad sahibi olmaq xəyalları qurur.

“Ludoviko” cinayətkarlara dərman verməklə zorakılıq və seksuallıq əks etdirən videolara baxmağa məcbur etməkdən ibarətdir. Nəticədə, günahkar şəxs bu görüntülərə baxanda və yaşadığında dəhşətli ürəkbulanma keçirir. Dövlət üçün bu cinayətkarın bir daha içəri girməməsini təmin edən uğurlu bir texnikadır. Lakin, bu texnika cinayətkarlara qarşı istifadə edilən başqa bir zorakılıq növüdür. Aleksin bütün impulsları ürəkbulanma ilə əvəz olunur. Aleks o qədər işgəncələrə məruz qalır ki, intihar etmək qərarına gəlir, lakin bu intihar cəhdi uğursuz olur. Bu təcrübə yaxşı insan yaradır, lakin, bu insan düşüncə, iradədən və insanın bütün mahiyyətini təşkil edir. İntihar cəhdindən sonra Aleks həkimlər tərəfindən sağalır və həyatını əvvəlki kimi dəyişir. Hekayənin sonunda Aleks bizi yeni şəxsiyyət ilə qarşılayır və artıq Aleks evli, uşaqlı bir adam olmağı arzulayır.

Aleks ətrafına zərər vuran və etdiyi hərəkətin nəticələrini düşünməyən bir qəhrəmandır. Aleks və dostlarını nə qurbanlarının yaşı, nə də cinsi dayandırmır. Onlara “əxlaq”, “etika” və “qanun” kimi qəribə sözlər heç maraqlı deyil. Aleks öz dostlarından fərqləndirən xüsusiyyətlərdən biri onun musiqi tələbatıdır. Aleks Bethovenin 9- cu simfoniyasını dinləməkdən həzz alır. Maraqlısı budur ki: Aleks çarpayuya uzanır, klassik

musiqini açır və gözlərini yumanda ən çox həzz aldığı şey kimi birinin üzünü ülgüclə kəsməyi, qızlara təcavüz etməyi, zorakılığı xəyal edir. Aleksin xəyallarında belə şiddətli olması onun xəstəliyinin ciddiliyini ortaya qoyur.

Bethoven Aleksin sevimli bəstəkarıdır. Aleks ona qulaq asarkən zorakılıq hərətəklərini təsəvvür edir. Brodski musiqinin faydalı emosional gücləndirici ola biləcəyini iddia edirdi. Aleks işgəncə görüntülərini zorla izləyərkən Bethovenin doqquzuncu simfoniyası manipulyasiya məqsədilə istifadə olunur. Nəticədə təkə zorakılığa şahid olanda deyil, həm də klassik musiqi dinləyəndə də özünü pis hiss edir.

Kitabda mühüm cəhətlərdən biri ikilikdir. Kitab yaxşıya qarşı şər, insana qarşı hökumət kimi ikiliklərlə doludur. Kitabda məcburi yaxşılıq və seçilmiş pislik arasında döyüş var. Zorla yaxşılıq hökumət tərəfindən, seçilmiş pislik isə insan tərəfindən dəstəklənir. Börçes nəzarət edən totalitar hökumətləri satirik şəkildə tənqid edir.

“Mexaniki Portaqal” əsərində yaxşılıq və şər iki əsas qüvvə kimi görünür, lakin biri digəri olmadan mövcud ola bilməz. Aleks seçim azadlığından istifadə edərək şəri yaxşılıqdan üstün tutur və bu romanın əsas mövzusunə çevrilir. Börçes seçim hüququndan məhrum olmaqdan, pislili seçməyin daha yaxşı olduğunu vurğulayır. [10, səh 109]

Bu aspektlərdən başqa bu kitabın bir cəhəti də var. Bu, kitabın dil üslubudur. "Nadsat" bu kitabın ən önəmli cəhətlərindən biridir. Bu, rus və ingilis dillərinin qarışıq və saxtalaşdırılmış dilidir. Alex və dəstəsi bir-biri ilə ünsiyyət qurmaq üçün bu saxta dildən istifadə edirlər. Hekayə boyu oxucu onların dilini öyrənir və Aleksə qarşı empatiya hiss edir. Nadsat dili qəribə və marjinal səslənir. Bu, Alex komandası üçün bir növ koddur. Brodskinin fikrincə bu, qəbilə dialektinə bənzəyir. Müstəmləkələşdirilmiş Afrika və ya hind tayfası kimi geniş qəbilə dilidir. Yazıçı dəstənin özünəməxsus dildən istifadə etməsi ilə insanların bir- biri ilə ünsiyyət qura bilməməsini simvolik olaraq qeyd edir.

Aleks və dostlarının işlətdiyi **nadsat** (‘-надцать’ or ‘-nadtsat’) – “on” mənasını verən rus sözündən götürülmüşdür. Romandakı əsas personajlar azyaşlıdır və öz

həmyaşdları tərəfindən anlaşılmayan, səhv başa düşülən siyasi və yad mədəniyyəti var. Romanda nadsat dilindən istifadə Soyuq Müharibə dövründə hökm sürən qarşılıqlı anlaşılmazlığı göstərir. Başqa sözlə, Soyuq Müharibə dövrü təsvir olunur və həmin dövrdə sözdən silah kimi istifadə edildiyini və mənalı ünsiyyətin olmadığını göstərir. Romanda nadsat dilində işlənən bəzi sözlərin mənası: droog (друг) = dost; moloko (молоко) = süd; gulliver (голова) = baş; malchick (мальчик) və ya malchickiwick = oğlan; soomka (сумка) = çuval və ya çanta; (хорошо) = yaxşı; prestopnick (преступник) = cinayətkar; rooker (рука) = əl; cal (кал) = axtmaq; veck ("человек") = kişi və ya oğlan; litso (лицо) = üz; malenky (маленький) = az.

- 1) Droog (“друг” və ya droog) Mənası: dost,qardaş. İlk səhifədən görünən droog sözü Nadsat dilində ən məşhur sözlərdən biridir. Bu söz həm də oxucunu kitabın əvvəlində tam başqa bir aləmə qədəm qoyacağını xəbərdar edir. Roman irəlilədikcə və oxucu Aleksin daxili mübarizəsini başa düşdükcə -Droog daha da vacib olur.
- 2) Horrorshow (“хорошо” və ya “horosho”) Mənası: yaxşı,“ dəhşətli”. Nadsatdakı bu söz eyni mənalı rus sözüdür və Entoni Börçes bu sözün xarakterini bilərəkdən dəyişdirərək, ona “qorxu, dəhşət” kimi mənalar daxil etmişdir. Bu söz ilə yazıçı Aleksin şiddətli filmlərdən və işgəncələrdən həzz aldığını göstərə bildi.
- 3) Moloko (“ молоко” və ya “moloko”) Mənası: süd. Aleks və onun dostlarının çox sevməsinə baxmayaraq, adından da göründüyü kimi, bu əslində on beş yaşlıların içməməsi lazım olan içkidir. Həmçinin barın adının Korova olması da təsadüfi deyildir, korova sözü rus dilindən götürülmüşdür və mənası rusca inək deməkdir. Romanın özü də dostların ən sevdiyi yer olan Korova süd barında başlayır.
- 4) Krovvy (“ кровь” və ya “krov”) Mənası: qan. Romanda sözün sonuna “y” hərfi əlavə olunur və əsas məqsəd sözün rus dilində olduğundan daha az ciddi səslənməsi üçündür. Börçesin belə etməsində başlıca səbəb baş qəhrəman Aleks zorakı idi və qan düşüncəsi onun üçün qorxulu, dəhşətli və ciddi bir şey deyildi.

- 5) Interessovated (“интересовать” və ya “interessovat”) Mənası: diqqət çəkmək, maraqlı olmaq. Börçes bu sözü yaradarkən rusca maraq feilini götürüb və ona ingiliscə şəkilçi əlavə edib. Çünki, “Mexaniki Portağal” rus sözünü işlətmək cəhdi Qərbin müharibədən sonrakı kimliyi üçün təhlükə idi.
- 6) Veck/ Chelloveck (“человек” və ya “chellovek”) Mənası: insan,oğlan. Molodi chellovek (gənc oğlan) ifadəsinə rus dilindən fərqli olaraq əsərdə ona Aleks vasitəsilə alçaldıcı bir mənə verilir. Romanın anti- qəhrəmanı bu sözü qısaltdır və veck kimi istifadə edir. Sözü qısa forması rus dilində istifadə edilmir. Bu şəkildə istifadə edərək Börçes birbaşa rus dilindən istifadə etməkdən çəkinirdi.

Romanda insanın daxili aləmindəki idarə olunmayan gücü xüsusi olaraq araşdırılır. Yazıçı personajlar vasitəsilə müasir dövrün azadlıq anlayışını qeyd edir.

Nə qədər də Aleksin zorakılıq hərəkətlərində öz payını almışlar zahirən “adi” insanlar olsalar belə, Aleksin əsas hədəfində bu insanların iqtisadi, mədəni və sosial bir qəlib içərisinə salan sistemdir. Aleks və onun kiçik dəstəsinin hücumuna məruz qalan insanlar da günahsız deyillər. Onlar əllərinə fürsət düşən kimi Aleksdən elədiklərinin əvəzini çıxacaqlar. Bütün mənfi xüsusiyyətlərinə baxmayaraq, özünü azadlıq döyüşçüsü kimi görən Aleksin “ Müasir tariximiz böyük maşınlarla vuruşan cəsur kiçik fərdlərin hekayəsi deyilmi qardaşların?”- sualının özü belə kifayət qədər əsaslıdır.[5, səh 120]

Aleks iradə azadlığı ilə seçilən pisliyin məcburi yaxşılıqdan üstün olduğunu müdafiə edir. Bəlkədə bu, bir çox personajın dilə gətirdiyi kimi romanın əsas ideyalarından biridir :Yaxşılıq bir seçimdir. Qanun və ya nizam- intizam yaxşı bir insan yarada bilər? Bu çirkin dünyadır, heç kim bərabər deyil və ola da bilməz. Romanda yaxşılıq anlayışından uzaq cinayət, zorakılıq və bərabərsizlik içində itmiş həyat hekayəsini görürük.Yaxşılıq seçimdir, insan yaxşılığı seçməsə, yaxşılıq yox olur.

“Niyə hər kəs pisliyin mənşəyini araşdırır, niyə yaxşılığı araşdırmırlar? Əgər avaralar pislilik edirsə bu onların seçimidir. Mən pisliyin tərəfdarları arasındayam.” deyən Aleks “ pisliyin bir seçim olduğunu” böyüklərin müharibələr etdiyi, bombalar atdığı, günahsız insanları qırdığı, qəddarlığın baş alıb getdiyi dünyada gənclərin tərbiyəli, vətənpərvər

olmalarının mümkün deyil. Cinayət və məsuliyyət böyüklərindədir. Gənclər günahkar deyil” fikirlərini müdafiə edirdi.

"Seçmək azadlığı ən böyük insan atributudur" (Burgess 2008). Mənəvi seçimin mövcudluğu insanı maşınlardan ayırır. Kitabda Aleks öz pisliliyi üzərində azad iradəsini qeyd edir. O, nə maşındır, nə də robotdur, ona görə də həyatını necə yaşaya bilər, istər vandal, istərsə də yaxşı oğlan kimi. O, pis tərəfi olan bir fərddir, buna görə də hökumət onun fərdiliyini çıxarmaq üçün onu sıxışdırmaq istəyir. Hökumət həm də Alex üçün quldurdu, çünki onun öz müqəddəratını təyin etmə hüququnu əlindən alır. Aleks bu romanın qəhrəmanıdır, çünki o, klassik tip deyil, özünəməxsus bir xarakterə malikdir. Onun düşüncəsi, səbəbi və ağılı var. O, hökumətə rəğmən öz yolunu seçə bilər. Bu Müalicə proqramı Aleksi dəyişdirmək üçün müalicə növüdür. Aleksin fərdiliyi bu proqramla mənimləniləcək və o, bu proqramdan sonra bir daha heç vaxt zorakılıq hərəkətləri etmək istəməyəcəkdir. Bu proqram onun azad iradə haqqını öldürəcək. Amma bu vəziyyətdə mühüm problem var. Əgər dünyamızda pis seçim yoxdursa, yaxşı olmağı necə müəyyən edə bilərik?

Bütün bunlarla yanaşı, kitabda sosial müşahidələr və tənqidlər də yer alıb. Həm də musiqiçi olan Börces kitabda musiqini tənqid etməkdən çəkinmir. Klassik musiqi dinləyən Aleks populyar musiqini və yeni dövrün gənclərini tənqid edir. Aleks və dostları yazıçının evinə basqın edərkən Aleks zalda tapdığı Bethoven heykəlini götürür və qadını təqib edir. Bethoven heykəli Aleksin əlində fantastik zorakılıq alətinə çevrilir. “Tükənmişlik küçəsi”, “ Ümitsizlik küçəsi” kimi küçə adlarının daxil edilməsi həmin küçədəki insan quruluşunu tənqid edir.

Kitabda təhsil sistemi ilə bağlı tənqidlər də yer alıb. Əsərdə kitabxanadan çıxan yaşlı adamın birbaşa “ müəllim” bənzədilməsi təhsil sistemini tənqid edir.

Diqqət çəkən məqam isə Aleksin münasibətlərinin, o cümlədən valideynləri ilə münasibətlərinin həmişə səthi olması və qurduğu münasibətlərdən daha çox şəxsi maraqları üçün istifadə etməsidir. Yenə Aleksin ailəsi də daxil olmaqla heç kimə güvənmədiyi, ailəsinin ondan qorxduğu görünür. Aleksin valideynləri on beş yaşlı

uşaqlarından qorxuqları üçün hətta ata oğlunun gecə hara getdiyini belə soruşmur. Aralarında sevgi və hörmət yoxdur. Aleksin anası kitabdakı bütün qadın obrazlar kim (hətta kitabda Aleksin anasından başqa diqqətəlayiq qadın obrazı yoxdur) dəyərsiz, passiv bir qadındır. Bu, ailə dəstəyinin olmamasının göstəricisidir.

Aleks və onun qəddarlığına qarşı cəsarətlə müqavimət göstərməyə cəhd edən yeganə qadın pişikləri olan qoca qadın idi. Romandakı digər qadın fiquru Aleksin anasıdır. O, xeyirxah və mehriban ana kimi təsvir edilmişdir, lakin ana passivdir. O, sanki oğlunun əsil əməllərini görməkdən qorxur və oğluna heç bir təsiri yoxdur. O, oğlunun evə qayıtmasındansa, Conun evdə olmasını istəyirdi. Bu cəhətlərinə görə o, ana fiqurunun parodiyası kimi görünür.

Romanın əvvəlində və sonunda Aleksin tez-tez işlətdiyi “Yaxşı bəs indi nə olacaq?” sualı başlanğıcda indi hansı içkini sifariş etməliyik demək idisə, sonda bu sual ailə qurması zərurəti üzərində qurulmuşdur.

C.Oruellin romanlarında olduğu kimi, Börcesin əsərlərindəki hadisələr İngiltərədə-yaxın gələcəkdə baş verir. Əgər Oruell insanın taleyi və onun azadlığı üçün məsuliyyəti yalnız sistemə, dövlət totalitarizminə qarşı yönəlibsə, Börces məsuliyyəti eyni dərəcədə həm fərdə, həm də sistemə həvalə edir.

“Mexaniki Portağal” əsəri eyni zamanda postmodernizmin əsas xüsusiyyətlərini müvəffəqiyyətlə əks etdirir. Həm Börces, həm də Kubrik sosial dəyərləri şübhə altına alır, oxucu bütün sosial qurumların səmərəsizliyinə şahid olur və postmodernist iddia sübuta yetirilir: hər şeyə şübhə ilə yanaşma və obyektiv həqiqətin mümkünsüzlüyü.

Distopik satira yaratmaqla Börces parçalanmış cəmiyyətdə Aleksin qarşılaşdığı hadisələri göstərir. Börces fərd və cəmiyyət arasındakı toqquşmanı ön plana çıxararaq fərdilik anlayışından bəhs edir. Börces əxlaqi dəyərlərini itirmiş, parçalanmış cəmiyyətin portretini mükəmməl şəkildə çəkir. [9, səh 99]

Postmodernizm totalitarizm və homogen sistemlərə qarşıdır. “Mexaniki Portağal” əsərində anti-qəhrəman Aleks öz azad iradəsi ilə şər olmağı seçir, Aleksin cəmiyyətə inteqrasiyası onun özünü öldürməsi deməkdir. Azad iradə və seçim azadlığı insanın

təbiəti üçün vacibdir. Pis və yaxşı arasında seçim etmək azad iradəsindən məhrum olan Aleks saat mexanizminə çevrilir və insan olmaqdan çıxır. Börçes üçün fərdiliyin qorunması mövcud olmaq üçün çox vacibdir. Postmodernist mövzu olan totalitar cəmiyyətdə fərdilik problemi romanda vurğulanır.

Fərd olaraq nə qədər azad olduğumuz və davranışlarımızın nə dərəcədə sosial, hüquqi və siyasi cəhətdən idarə olunduğumuz sualı əsərdə əsas sualdır. Əsərin mərkəzində duran digər sual isə vicdan məsələsidir. F.Alexandır Aleksə həyat yoldaşının başına gələnləri danışanda (hələ də Aleksin məsuliyyət daşıyan gənclərdən biri olduğunu bilmirdi), Aleks xəstələnmək istədiyini hiss edir, lakin bu, təbii vicdan əzabı və etdiyinə görə peşmançılıq hissi ilə eyni deyil. Əvəzində bu, şiddəti ürəkbulanma ilə əlaqələndirməyə şərt qoyan Ludoviko texnikasının müalicəsinin nəticəsidir.

“Mexaniki Portağal” əsəri ümumiyyətlə cinayətə, cinayətin hansı səbəbə törədilməsinə və cinayətə qarşı hansı tədbirlərin görülməsinə diqqət yetirir. Nizamsızlıq dövlətdən başlayır, cəmiyyətə enir və daha sonra fərdlərin şüuruna nüfuz edir. [17, səh 44]

“Mexaniki Portağal” əsərində ən aktual əxlaqi sual budur: məsuliyyətli cəmiyyət güclü vicdan hissi və şəxsi məsuliyyəti insanlara necə aşılaya bilər? Əgər yeganə yol, qarşısını almaq istədiyi cinayətlər qədər barbar olan Ludoviko müalicəsidirsə, hökumət və cəmiyyət müalicə etmək istədikləri cinayətkarlardan bəlkə də yaxşı deyil.

Bu roman, şübhəsiz ki, bütün zamanların ən şok edici romanıdır. Distopik yanaşmaya malik olan bu əsər insanların avtomatlaşdırılmasına qəti şəkildə qarşı çıxıb. “Mexaniki Portağal”, 2005- ci ildə “ Time ” (zaman) jurnalında 1923- cü ildən bəri yazılmış ən yaxşı yüz İngilis romanı siyahısına daxil olunmuşdur.

“ Mexaniki Portağal” əsəri distopiya olsa da, kitabda dünyada yaradılan sürreal hadisələr yoxdur. Müəllif sürreal dünya yaratmaq əvəzinə mübalığədən istifadə edib. Bu, kitabı digər distopiya nümunələrindən fərqləndirir. Kin və nifrətlə dolu özünəməxsus atmosferi var. Bu xüsusiyyətləri ilə “ Mexaniki Portağal” distopiya dünyasının ən əhəmiyyətli əsərlərindən biridir.

Nəticə

Distopiya janrı XIX əsrdə yaranmasına baxmayaraq, XX əsrdə dünyada baş verən hadisələr, ikinci dünya müharibəsindən sonra yaradılmış totalitar rejimlər, siyasi quruluşlar, insan hüquq və azadlıqlarının, müstəqilliyinin itirilməsi distopiya janrının inkişafına səbəb olmuşdur. Acı həqiqətləri, reallığı əks etdirən distopiya janrı XX əsrdə yazıçıların ən çox müraciət etdiyi janr olaraq, öz aktuallığını qoruyub saxlamışdır.

Distopiya – bir dövlət çərçivəsində və ya dünya miqyasında bütün vətəndaşlar üçün ideal həyat qurmaq niyyətinin, cəmiyyətin neqativ inkişafına gətirib-çıxardığını təsvir edən bədii ədəbiyyat janrıdır.

Distopiyalar dar mənada isə totalitar dövlətin təsvirini verir. Distopiyalar geniş anlamda mənfi inkişaf istəklərinin üstünlük təşkil etdiyi hər hansı bir cəmiyyətin təsviridir.

Distopiya ideal dünya yaradan utopiyanın əksidir. Distopiya dünyasında gözəl üz qabığının arxasında heç də ideal olmayan ictimai quruluş gizlənir və çox hallarda əsas qəhrəman özünü rejimə qarşı qoyur. Totalitar sistemin görə cəmiyyətin hərtərəfli ideologiyalaşması onun totalitar siyasiləşməsi, hakimiyyətin hipertrofik aparatı və sosial orqanizmin bütün dövrlərinə nüfuz etməsi ilə tamamlanır. Hakimiyyət əhali üzərində ideoloji nəzarətin əsas təminatçısı kimi çıxış edir. Totalitarizm hökumət şəxsi həyatından müstəqil vətəndaş cəmiyyətini tamamilə məhv etməyə çalışır.

Klassik distopiya janrına Yevgeni Zamyatinin "Biz", Rey Bredberi tərəfindən yazılmış "Farenheit üzrə 451 dərəcə", Corc Oruelin "1984" və bir çox başqa əsərlər aiddir.

XX əsr ədəbiyyatda distopiya problemi müasir ədəbiyyatşünaslıqda mühüm problemlərdən biri idi. Distopiya daim müxtəlif bilik sahələrinin, o cümlədən ədəbiyyatşünaslığın mütəxəssislərinin diqqət mərkəzinə çevrilmişdir. Əsərin aktuallığı həm də onunla müəyyən edilir ki, bir çox yazıçılar öz yaradıcılığında distopiyaya üz tuturlar. Entoni Börçes bu yazıçılardan biridir.

1917-ci ildə İngiltərənin Mançestr şəhərində doğulan Entoni Börçesin romanları nəinki İngilis ədəbiyyatında, eyni zamanda dünya ədəbiyyatında da öz yerini tutmuşdur. Görkəmli ingilis yazıçısı Entoni Börçes öz yaradıcılığında bir neçə janrdan istifadə etmişdir. Entoni Börçes İngilis ədəbiyyatında yazıçı, bəstəkar, ssenarist kimi tanınmışdır. Bir çox mükafatlara layiq görülən yazıçı, əsasən dünya ədəbiyyatında “Mexaniki Portağal” romanı ilə şöhrət qazanmışdır.

Bu roman, şübhəsiz ki, bütün zamanların ən şokedici romanıdır. Distopik yanaşmaya malik olan bu əsər insanların avtomatlaşdırılmasına qəti şəkildə qarşıdır. Entoni Börçesin “Mexaniki Portağal” romanında cəmiyyət və dövlət sorgulanır. Əsərin əsas qəhrəmanı Aleks və dostları qayda – qanunlara tabe olmur və hətta özlərinə məxsus olan Nadsat dilində danışirlar. Romanda sosial tənqidlərə yer verilmişdir. Həm də musiqiçi olan Börçes kitabda musiqini tənqid etməkdən çəkinmir. Klassik musiqi dinləyən və bundan zövq alan Aleks populyar musiqini və yeni dövrün gənclərini tənqid edir. “Tükənmişlik küçəsi”, “ Ümidsizlik küçəsi” kimi küçə adlarının daxil edərək, həmin küçədəki insan quruluşunu tənqid edir.

Əsər “utopiya” nın əksinə futuristik cəmiyyəti təsvir edir. Əsərdəki distopik elementlər: dövlətin mövcudluğu və onun vətəndaşlar üzərində təzyiqi, insanlığa münasibəti, sistemə qarşı üsyankar bir qrupun varlığı. Romanın əvvəlindən oxucular öz vətəndaşlarına təzyiq göstərən və onların arasında fərdiliyi məhv edən totalitar dövlətin hökmranlığını hiss edirlər.

Roman zorakılığın bol olduğu totalitar cəmiyyətdən bəhs edir. Roman cəmiyyətin sağalmaz zorakılığa məruz qalan yetkinlik yaşına çatmayan cinayətkarı psixoloji cəhətdən “reabilitasiya etmək” üçün uğursuz cəhdini araşdırır.

Romanda yaxşılıq və şər iki qüvvə kimi göstərilir, lakin bu iki qüvvədən biri digəri olmadan mövcud ola bilməz. Əsərin əsas qəhrəmanı olan Aleks öz istəyi ilə seçdiyi pisliliyi yaxşılıqdan üstün tutur və bu romanın əsas hissəsini təşkil edir. Aleks və dəstəsi romanda zorakılıqlar törədir, onları heç kəs maraqlandırmır. Romanda zorakılığın gündəlik həyata daxil edilməsi deyil, bu zorakılıqların gənc dəstə tərəfindən

qanuniləşdirilməsi daha da qorxulu bir mənzərənin yaranmasına səbəb olur. Aleks bugünkü dünyada insanların şiddətə necə meyilli olduqları göstərir və yazıçı bununla da şiddətin insanlar var olduqca daim var olacağı bildirir. Aleks kimilər gündəlik həyatımızda daha da arta bilər.

Aleks nə qədər də cəmiyyət tərəfindən qəbul edilməsə belə öz iradəsini və seçimlərini ortaya qoymaqdan çəkinmir. Hökumət hakim ideologiya üçün işləyir və insanların həyatlarını formalaşdırmağa çalışır. Belə dövlətdə insanların əlaqələri itmiş və belə cəmiyyət təbəqələşməyə məhkum qalmışdır. İctimai dəyərlər itmiş, gündəlik həyat belə qanunlarla idarə olunmağa başlamışdır.

Romanda Aleksin ailəsi də hakimiyyətə tabedir, yalnız sinif şüuruna görə gündəlik işləri ilə məşğuldurlar, sanki artıq insanlar avtomatlaşdırılmışlar. Onlar hazır inancları, dəyərləri sorgulamadan qəbul edirlər. Aleks sanki qisaslar törədərək cəmiyyətdən bir növ öz qisasını almağa çalışır.

Börçes “Mexaniki Portağal”da gələcək həyatı təsvir edir, lakin distopik elementləri bugünkü dünyada tapmaq mümkündür. Əsərdəki cəmiyyət bugünkü dünyanın əks-sədalarına malikdir, zorakılıq ehtiva edir və bu, oxucuya distopik meylləri müəyyən etməyə kömək edir.

Roman eyni zamanda gəncliyin təlatümlü inkişaf dövrünə toxunur. “Mexaniki Portağal” romanı gənclərin sistemə qarşı qəzəbləri və eyni zamanda hökumət tərəfindən qoyulmuş ideologiyaya yönəlmiş ictimai tənqiddir. Roman çağdaş mədəni dəyərləri və ideoloji cəhətdən formalaşmış əxlaqi satirikləşdirir.

Distopik satira yaratmaqla Börçes parçalanmış cəmiyyətdə Aleksin qarşılaşdığı hadisələri göstərir. Börçes fərd və cəmiyyət arasındakı toqquşmanı ön plana çıxararaq fərdilik anlayışından bəhs edir. Nəticədə, romanda əxlaqi dəyərlərini itirmiş, parçalanmış cəmiyyətin portretini mükəmməl şəkildə çəkir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

Azərbaycan dilində

1. Cahangirli E.L. Corc Oruelin “1984” antiutopiyasında gələcək obrazı. Magistrlik dissertasiyası. ADU.Bakı: 2019, 72 səh.
2. Hüseyinli G. Antiutopiyanın tarixi və onun çağdaş ədəbiyyatda təzahürü //ADU//Elmi xəbərlər//N-2. Bakı: 2012, səh198-207.
3. Muradova N.Z. Corc Oruelin “1984” romanında totalitarizm problemi. Magistrlik dissertasiyası. ADU. Bakı:2020, 72 səh.
4. İsraili A.J. Marqaret Etvudun “Qulluqçunun hekayəsi” romanında antiutopiya janrının əsas xüsusiyyətləri. Magistrlik dissertasiya. Bakı: 2019, 73 səh.

Türk dilində

5. Zafer Şafak. John Banwille’in Tutanak Defteri, Patrick Mccabe’in Kasap Çırağı ve Anthony Burgess’in Otomatik Portakal romanlarında otantik görünüm ve otantik karakterin boyutları. Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi. Erzurum: 2021, 179 səh.
6. Figen Emek. Stanley Kubrick’ in “Otomatik Portakal” filminin, Türkçeye çevrisinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Muğla Üniversitesi. Muğla:2009, 98 səh
7. Ayşe Duygu Atasoy. Kübizmin sinemaya etkisi, Otomatik Portakal filminin çözümlenmesi. Yüksek Lisans Tezi. T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi. İstanbul: 2014, 115 səh.
8. Zengin Mevlude “Anthony Burgess’ Dystopian vision in A Clockwork Orange. İngiliz dili ve Edebiyatı bölümü, 2015.

İngilis dilində

9. Silva Duman. An investigation of a Clockwork Orange by Anthony Burgess and a space Odssey: 2001 by Stanley Kubrick through postmodernism. Master’s thesis. İstanbul Aydın University. İstanbul: 2021, p.73.

10. Ecevit Bekler. A new historicist reading of power mechanism in dystopian novels: The fixed period by Anthony Trollope, A Clockwork Orange by Anthony Burgess, and Never Let Me Go by Kazuo Ishiguro. Ph. D. Dissertation. Atılım University. Ankara: 2019, p.273.
11. Emrah Atasoy. From ignorance to experience: Epistemology and power in Katharine Burdekin's Swastika Night, Anthony Burgess's The Wanting Seed and P.D. James's The Children of Men. Ph.D. Dissertation. Hacettepe University Graduate School of Social Sciences. Ankara:2019, p.193.
12. Pembe Coşkuner. The effect of social structure on the usage of language: A descriptive study on Anthony Burgess's A Clockwork Orange and its Turkish translation Otomatik Portakal by Aziz Üstel. M. SC. Thesis. Gazi Üniversitesi: 2019, p.112.
13. Merve Dikiciler. Suppression of sexuality and gender in Dystopia: George Orwell's, Anthony Burgess The Wanting Seed and İAN Bank's The Wasp Factory. Master's Thesis. Hacettepe University Graduate School of Social Sciences. Ankara: 2017, p.89.
14. Meral Melikoğlu. Marxist criticism of the postmodern elements in Anthony Burgess's A Clockwork Orange and J.. Cotzee's Waiting for The Barbarians. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul University . İstanbul:2005, p.211.
15. Fatma Ülkü Güneş. Translator' İnvisibility: A Comparative Case Study on the translation of nadsat in A Clockwork Orange. Master's thesis. Hacettepe University Graduate School of Social Sciences. Ankara: 2012, p.118.
- 16.Zübeyir Savaş. İdeology and consumer culture in British subcultural novel: A Clockwork Orange and trainspating. Master of Arts Thesis. Pamukkale University. Denizli:2013, p.47.
17. Funda Civelekoğlu. The dystopia from female and male points of view: The Handmaid's Tale and A Clockwork Orange. Yüksek Lisans Tezi. Ege University. İzmir:2002, p.113.

Internet resuslari

18. <https://libraryguides.mdc.edu/c.php?g=957851&p=6914862>
19. <https://www.masterclass.com/articles/what-is-dystopian-fiction-learn-about-the-5-characteristics-of-dystopian-fiction-with-examples#whats-the-difference-between-utopia-and-d>
20. <http://www.utopiaanddystopia.com/dystopia/distopian-elements-and-characteristic/>
21. <https://www.slideshare.net/LeonieKrieger/characteristics-of-dystopian-fiction>
22. <https://study.com/learn/lesson/dystopian-society-characteristics.html>
23. <http://www.differencebetween.net/language/words-language/difference-between-utopiadystopia/#:~:text=But%20by%20definition%2C%20%E2%80%9Cutopia%E2%80%9D,working%20conditions%20for%20most%20people.>
24. <https://askanydifference.com/difference-between-utopia-and-dystopia/>
25. <http://emokymasis.weebly.com/tinklarascarontis/what-is-the-difference-between-utopia-and-dystopia>
26. <https://www.cliffsnotes.com/literature/g/the-giver/critical-essays/what-are-utopias-and-dystopias>
27. <https://www.differencebetween.com/difference-between-utopia-and-vs-dystopia/>
28. <https://wonderopolis.org/wonder/What-Is-a-Dystopia>
29. <https://www.commonlit.org/en/texts/someone-might-be-watching-an-introduction-to-dystopian-fiction>
30. <https://www.newyorker.com/magazine/2017/06/05/a-golden-age-for-dystopian-fiction/amp>
31. <https://the-artifice.com/dystopian-literature-purpose/>
32. <https://www.studiobinder.com/blog/what-is-dystopian-fiction-definition-characteristics/>
33. <https://reedsy.com/discovery/blog/dystopian-novels>
34. <https://www.newstatesman.com/culture/2021/01/yevgeny-zamyatin-we-dystopian-novel-review>

35. <https://theweek.com/articles/449254/yevgeny-zamyatins-dystopian-novel-21st-century>
36. https://en.m.wikipedia.org/wiki/Brave_New_World
37. <https://www.theguardian.com/books/2012/mar/29/review-brave-new-world-huxley>
38. <https://www.sparknotes.com/lit/bravenew/genre/>
39. <https://www.britannica.com/topic/Nineteen-Eighty-four>
40. [https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2779438/#:~:text=Aldous%20Huxley's%20Brave%20New%20World%20\(1932\)%20is%20a%20famous%20and,years%20after%20Brave%20New%20World.](https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2779438/#:~:text=Aldous%20Huxley's%20Brave%20New%20World%20(1932)%20is%20a%20famous%20and,years%20after%20Brave%20New%20World.)
41. <http://www.utopiaanddystopia.com/utopian-literature/brave-new-world/>
42. <https://www.kitabyurdu.org/kitab/dunya-edebiyati/1669-corc-oruell-heyvanistan-eseri-ile-tanisliq-ve-qisa-mezmunu.html>
43. https://en.m.wikipedia.org/wiki/Fahrenheit_451
44. <https://brians.wsu.edu/2016/10/12/ray-bradburys-fahrenheit-451-and-the-dystopian-tradition/>
45. <https://www.biography.com/writer/ray-bradbury>
46. <https://ellas-cookies.com/iskusstvo-i-razvlecheniya/49368-451-gradus-po-farengeytu-otzyvy-451-gradus-po-farengeytu-rey-bredberi-recenzii-na-knigu.h>
47. <https://www.mentalfloss.com/article/527650/16-surprising-facts-about-ray-bradburys-fahrenheit-451>
48. <http://blogs.cofc.edu/utopia-dystopia/2015/12/07/to-remember-to-dream-the-dystopian-hope-in-bradburys-fahrenheit-451/>
49. <https://www.sparknotes.com/lit/handmaid/plot-analysis/>
50. <https://www.litcharts.com/lit/the-handmaid-s-tale>
51. [https://az.m.wikipedia.org/wiki/Mil%C3%A7%C9%99kl%C9%99r_tanr%C4%B1s%C4%B1_\(roman\)](https://az.m.wikipedia.org/wiki/Mil%C3%A7%C9%99kl%C9%99r_tanr%C4%B1s%C4%B1_(roman))
52. <https://kitap.yazarokur.com/korluk>
53. <https://www.sparknotes.com/lit/handmaid/plot-analysis/>

54. <https://www.dr.com.tr/Kitap/Korluk/Edebiyat/Roman/Dunya-Roman/urunno=0001704045001>.
55. https://m.kitapyurdu.com/index.php?route=products/productdetail&product_id=426526
56. <https://www.ukessays.com/essays/english-literature/analysis-of-blindness-by-jose-saramago-english-literature-essay.php>
57. <https://www.gradesaver.com/blindness/study-guide/summary-part-i>
58. <http://www.thenewcanon.com/blindness.html>
59. <https://coppershop.ru/az/uhod-za-kozhejj/utopiya-i-antiutopiya-chto-takoe-antiutopiya-v-literature-kratko-i-ponyatno.html>
60. <https://reedsy.com/discovery/blog/dystopian-novels>
61. <https://www.edebiyatfatihi.net/2017/10/kazuo-ishiguro-beni-asla-brakma-romann.html>
62. <https://gradesfixer.com/free-essay-examples/the-theme-of-a-dystopian-society-in-never-let-me-go-by-kazuo-ishiguro/>
63. <https://studymoose.com/dystopian-society-in-never-let-me-go-new-essay>
64. <https://the-peak.ca/2018/03/cormac-mccarthys-the-road-is-more-than-just-another-dystopian-story/>
65. <https://www.dr.com.tr/Kitap/Kusursuzlar/Louise-ONeill/Edebiyat/Roman/Dunya-Roman/urunno=0001685351001>
66. <https://fantasyliterature.com/reviews/only-ever-yours/>
67. <https://www.thefictionaddiction.com/only-ever-yours/>
68. <https://www.thelily.com/naomi-aldermans-dystopian-novel-the-power-is-our-eras-handmaids-tale/>
69. https://etd.ohiolink.edu/apexprod/rws_olink/r/1501/10?clear=10&p10_accession_num=uthonors154481823575487
70. <https://www.sparknotes.com/lit/catscradle/section12/>
71. <https://studyboss.com/essays/analysis-of-cats-cradle.html>

72. [https://ewikitr.top/wiki/Player Piano \(novel\)](https://ewikitr.top/wiki/Player_Piano_(novel))
73. <https://www.abebooks.com/products/isbn/9780008209827/>
74. <https://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2018/02/leni-zumas-red-clocks-review/552464/>
75. <https://www.popmatters.com/leni-zumas-red-clocks-2628014658.html>
76. <https://www.bitchmedia.org/article/red-clocks-review>
77. <https://prezi.com/4yeahcogunmv/dystopian-elements-in-the-hunger-games-divergent-and-the-m/>
78. <https://www.anthonyburgess.org/blog-posts/inside-the-archive-the-poetry-of-anthony-burgess/>
79. [https://en.m.wikipedia.org/wiki/Moses: A Narrative](https://en.m.wikipedia.org/wiki/Moses:_A_Narrative)
80. <https://www.turkedebiyati.org/modernizmi-esas-alan-eserler-yazarlar/>
81. <https://www.utoledo.edu/library/canaday/guidepages/Modernism2.html#:~:text=Modernism%20is%20a%20period%20in,verse%20from%20the%2019th%20century.>
82. <https://www.anthonyburgess.org/blog-posts/ten-things-didnt-know-anthony-burgess/>
83. [https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Anthony Burgess#War service](https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Anthony_Burgess#War_service)
84. <https://interestingliterature.com/2015/09/five-fascinating-facts-about-anthony-burgess/>